

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

На правах рукопису

КОНОВІЧ ВІКТОРІЯ СЕРГІЇВНА

**МІСЦЕ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ В УКРАЇНІ**

Спеціальність: 052 Політологія

Освітньо-професійна програма «Політологія та державне управління»

Робота на здобуття освітнього ступеня «бакалавр»

Науковий керівник:
РОЗІК
МАРІЯ ВАСИЛІВНА,
кандидат політичних наук

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол № ____

ЛУЦЬК – 2024

АНОТАЦІЯ

Кононович Вікторія Сергіївна. Місце громадських організацій у політичному процесі в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр». Спеціальність: 052 «Політологія». Освітньо-професійна програма «Політологія та державне управління». – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2024. 87 с.

У роботі розкриваються окремі правові аспекти взаємодії громадських та владних інституцій у реалізації державної політики.

Об'єктом даного дослідження є громадські організації України, їх сучасний стан та перспективи розвитку, а також характер їх взаємодії з різними суб'єктами політичної системи.

Предметом дослідження є місце громадських організацій у політичному процесі в Україні.

Метою бакалаврського дослідження є комплексний аналіз функціонування громадських організацій у політичній системі України періоду незалежності.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань: вивчити еволюцію розвитку громадських організацій; визначити класифікацію громадських організацій; з'ясувати сутність громадських організацій; охарактеризувати сучасний стан функціонування громадських організацій в Україні.

Ключові слова: громадськість, громадські організації, громадянське суспільство, політичний процес.

ABSTRACT

Victoria Serhiivna Kononovych. The place of public organizations in the political process in Ukraine. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Work on obtaining a bachelor's degree. Specialty: 052 "Political science". Educational and professional program "Political science and public administration". - Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, 2024. 87 p.

The work reveals certain legal aspects of the interaction of public and government institutions in the implementation of state policy.

The object of this study is public organizations of Ukraine, their current state and prospects for development, as well as the nature of their interaction with various subjects of the political system.

The subject of the study is the place of public organizations in the political process in Ukraine.

The aim of the bachelor's research is a comprehensive analysis of the functioning of public organizations in the political system of Ukraine during the period of independence.

Achieving the set goal made it necessary to solve the following tasks: to study the evolution of the development of public organizations; determine the classification of public organizations; find out the essence of public organizations; to characterize the current state of the authorization of public organizations in Ukraine.

Key words: public, public organizations, civil society, political process.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	8
РОЗДІЛ 2. СУБ'ЄКТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	22
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ.....	43
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТКИ.....	87

ВСТУП

У демократичному політичному процесі функціонують громадські організації, які є групами людей, що працюють разом заради спільної мети. Громадські організації є важливим суб'єктом політичної системи суспільства. Чисельність і масштаби цих організацій змінюються в залежності від особливостей кожного суспільства та його розвитку. У країнах, які мають необхідні умови для тривалого розвитку, таких як США, Канада, європейські країни, громадські організації можна знайти в усіх сферах суспільного життя, і вони завжди мають велике значення для загального добробуту та безпеки суспільства. В Україні вони замінили провладні громадські організації, які були поширені в Радянському Союзі. Прийняте законодавство заклало основу для їх утворення та функціонування, що стало вирішальним чинником їх зростання. Кількість громадських організацій в Україні постійно зростає. Необхідно провести більш комплексне дослідження громадських організацій в Україні, зосередившись на їх специфіці та ролі в політичному процесі, а не лише на їх законодавчій базі.

Сфера функціонування громадських організацій потребує ґрунтовного вивчення теоретичної бази. Без цього буде складно точно зрозуміти й оцінити емпіричні дані та практичні досягнення. Отже, важливо необхідно мати міцну теоретичну основу для дослідження громадських організацій та використовувати емпіричні дані для його аналізу.

Діяльність громадських організацій не могло не викликати наукового інтересу в політичній науці. Дослідження громадських організацій провадилося переважно в контексті громадянського суспільства. На даний час актуальним стає завдання більш глибокого вивчення громадських організацій, яке було б спрямоване не на аналіз правового режиму їх діяльності, не на визначення їх чисельності та упорядкування різноманітності, а на аналіз їх місця у політичному процесі України.

Мета і завдання дослідження. Метою бакалаврського дослідження є комплексний аналіз функціонування громадських організацій у політичній системі України періоду незалежності.

Вирішення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких **завдань:**

- вивчити еволюцію розвитку громадських організацій;
- визначити класифікацію громадських організацій;
- з'ясувати сутність громадських організацій;
- охарактеризувати сучасний стан функціонування громадських організацій в Україні.

Об'єктом даного дослідження є громадські організації України, їх сучасний стан та перспективи розвитку, а також характер їх взаємодії з різними суб'єктами політичної системи

Предметом дослідження є місце громадських організацій у політичному процесі в Україні.

Методи дослідження. Методологічну базу бвкалаврського дослідження складають теоретичні концепції зарубіжних і вітчизняних шкіл політичній науці. У роботі використано наступні методи: історичний, аналізу і синтезу, індукції та дедукції, моделювання, дослідження статистичних матеріалів. Інформаційно-аналітичною базою дослідження стали статистичні матеріали аналітичних інституцій, Закони України та нормативні положення Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень та висновків забезпечено використанням інформаційно-аналітичних матеріалів різних наукових установ, а саме: Інституту соціології НАН України, Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Фонду “Демократичні ініціативи” (ФДІ), СОЦІСу, Молодіжного Центру політики та інформації, Міжнародної фундації виборчих систем (IFES), Українського інституту соціальних досліджень.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає в тому що, теоретичні висновки з роботи можуть бути використані в подальшій розробці проблематики громадянського суспільства в Україні. Створено можливість для підвищення ефективності державної політики спрямованої на громадські організації та політики грантодавчих організацій, а також самої діяльності громадських інституцій. Завдяки визначенню різних типів неурядових організацій, за типом діяльності, виникає можливість диференційованого ставлення до громадських організацій.

Структура роботи зумовлена характером проблематики, постановкою мети та завдань дослідження. Робота складається з вступу, трьох розділів висновків та списку використаних джерел (197 найменувань) та додатків. Загальний обсяг бакалаврської роботи викладено на 87 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

В царині дослідження проблеми функціонування громадських об'єднань накопичено значний обсяг наукових праць різного гатунку. Важливий аспект серед яких займають роботи авторів, які вивчають громадські об'єднання, як інституції громадянського суспільства.

Зокрема О. Резнік, звертає увагу на те, що “для розуміння суті громадянського суспільства особливе значення має питання про його складові” [129, 69]. На його думку, в цьому питанні панує неоднозначність, яка “пояснюється поплутуванням таких понять, як принципи, на яких ґрунтується громадянське суспільство, та інститути, які реалізують ці принципи на практиці. До основоположних принципів функціонування громадянського суспільства слід віднести економічний і політичний плюралізм, особисту свободу, публічність і загальну поінформованість, справедливість і суворе виконання законів” [129, 69]. В якості складових цей автор пропонує розглядати інститути або структури громадянського суспільства, якими є “сім'я, різні заклади освіти, церква, приватна власність, інститут багатопартійності, ЗМІ, наукові, професійні, культурні, політичні та інші інтереси й потреби різних соціальних верств, груп та окремих індивідів” [129, 69]. Ця точка зору є усталеною та поширеною, зокрема можна часто почути й те, що громадські об'єднання є складовими громадянського суспільства [130, 3].

В передмові до першого видання своєї книги “Про розподіл суспільної праці” Е. Дюркгейм говорить – “Ми хочемо не вивести моральність з науки, але створити науку моральності, що є зовсім іншою справою. Моральні факти – такі ж явища, як і інші, вони полягають в правилах поведінки, які пізнаються за деякими відмінними ознаками. Тому повинна існувати можливість їх спостерігати, описувати, класифікувати і шукати закони що їх пояснюють” [49, 39]. Саме таким шляхом намагається іти й теорія

“громадянського суспільства”. У Т. Гоббса, Д. Локка, Г. Гегеля та інших ми можемо побачити спостереження, опис та класифікацію правил поведінки і пошуки пояснюючих їх законів, за допомогою яких вони намагалися створити науку громадянської участі. Наслідком їх діяльності було формулювання принципів та підстав функціонування громадянського суспільства.

Розуміючи, що громадянське суспільство не можна встановити, що воно виростає саме по собі, Ф.Хайек вводить поняття “спонтанний порядок”. На його думку спонтанний порядок формується тому, що люди “дотримуються певних правил у реагуванні на безпосереднє оточення” [177, 70]. Правила спільні для людей, які їх дотримуються, але ніхто, в тому числі й ці люди, що їм підкоряються, ці правила цілеспрямовано не створювали, “вони є неспроєктованими наслідками людських дій” [126, 87].

Отже спонтанний порядок не формується цілеспрямовано. “Оскільки такий порядок не був створений якоюсь сторонньою силою, він як такий не може мати й цілі, хоча його існування може бути дуже корисним для окремих людей, що діють всередині такого порядку. Проте в іншому сенсі цілком можна сказати, що цей порядок ґрунтується на цілеспрямованій діяльності своїх складників...Вжиток слова “цілеспрямований” у цьому сенсі...не викликатиме заперечень, доки ми маємо на увазі не усвідомлення цілі, з боку цих складників, а лише те, що їхня поведінка набула системності, яка сприяє підтриманню цього порядку (можливо, тому, що ті хто діяв у певний спосіб, мають у цьому кінцевому порядку кращі шанси на виживання, ніж інші)” [177, 67]. “Спонтанний порядок” який “набагато підвищує ефективність індивідуальної діяльності, пояснюється ... великою мірою – процесом, який спочатку називався “розвитком”, а потім “еволюцією”: процесом, в якому звичаї, спершу засвоєні з інших причин або навіть по суті випадково, зберігалися завдяки тому, що дозволяли групі, в якій вони виникали, домінувати над іншими” [177, 26-27]. Тобто люди, по-перше, не встановлюють правила, а по-друге, коли діють згідно з правилами

“спонтанного порядку”, то чинять так не через те, аби його підтримати, виходячи з розуміння “завдання” певного порядку та його важливості для суспільства, а через те що дотримання правил, а відтак і “виконання завдання” приносить переваги людям.

Як про це говорив К. Поппер, соціальні інституції, які є неспроєктованими наслідками людських дій, мають інструментальний характер, бо “якщо вони не мають ніяких корисних функцій, то не мають шансів вижити”, а отже “неспроєктовані соціальні інституції можуть повставати як незадумані наслідки раціональних дій” [126, 87].

“Спонтанні порядки” не є простими, не є чіткими, і не є, принаймі на початку свого існування, вербально сформульованими. За думкою Ф. Хайека правила, “що керують діями елементів...не обов’язково мають бути “відомими” цим елементам; досить аби ці елементи фактично поводитися в той спосіб, який можна описати за допомогою цих правил. Тому застосоване нами ... поняття правил не означає, що такі правила існують у чітко висловленій (“вербалізованій”) формі, а означає лише можливість виявлення правил, яким відповідають реальні дії окремих людей. Аби зробити на цьому наголос, ми інколи говоримо не про правила, а про “закономірність”, але це слово означає, звичайно, лише те, що елементи поведуться згідно з певними правилами” [177, 70]. Ті принципи, приписи та підстави, які приводять до громадянських дій виявляються лише в їх фактичному дотриманні [177, 71]. Відсутність вербально сформульованих правил “спонтанного порядку” притаманна здебільшого первісним суспільствам та примітивним “спонтанним порядкам”, а “тоді, коли інтелекти окремих людей досягають значної міри відмінності, виникає необхідність висловлювати ці правила у такій формі, аби їх можна було передавати й до них привчати, виправляти відхилення в поведінці та розв’язувати проблему розходження в думках щодо належної поведінки”, створення описаних нами підстав громадянських дій було зумовлене серед іншого саме і такими резонами [177, 71]. Відтак у суспільствах цивілізованих починається розробка, спочатку в рамках

релігійних вчень, оскільки ми, як сказав Е. Дюркгейм, “відчуваємо потребу розуміти або вірити, що розуміємо, основи нашої поведінки, то рефлексія зверталася до моралі набагато раніше, ніж ця остання стала об’єктом науки” [49, 43 – 44], а вже потім засобами філософії, принципів, приписів та підстав, які мають відобразити поведінку людей, виявити її “закономірність”, її “правила”, з тим щоб вони перетворилися на об’єкт цілеспрямованої людської дії. Одним з наслідків цієї розробки є концепція громадянського суспільства, яка намагається пояснити взаємодію суспільних інституцій.

Саме в цьому Е. Дюркгейм бачить “можливість ... спостерігати, описувати, класифікувати і шукати закони”, що їх пояснюють – в їх соціальних наслідках [49, 39]. З метою класифікації різних видів соціальної солідарності, що становить собою “виключно моральне явище, яке не піддається саме по собі ні точному спостереженню, ні особливо вимірюванню” Е. Дюркгейм пропонує “замінити внутрішній факт, який вислизає від нашого аналізу, символізуючим його фактом і вивчити перший за допомогою другого”, оскільки “там, де існує соціальна солідарність, вона, не дивлячись на свій нематеріальний характер, не залишається в потенційному стані, але виявляє свою присутність видимими діями” [49, 71]. Так само і громадянське суспільство – “не піддається саме по собі ні точному спостереженню, ні особливо вимірюванню”. І тому потрібно не зосереджуватися на його потенційному стані, а шукати видимі дії в яких воно проявляє свою присутність, звісно якщо ця присутність взагалі є. Громадянське суспільство, ми можемо спостерігати в його “фактичному дотриманні” його правил (те, що є громадянськими діями). Внутрішнім фактом в цьому випадку є правила, а символізуючим їх фактом є “фактичне дотримання”, за допомогою якого слід, за рекомендацією Е. Дюркгейма, вивчати правила.

“Фактичне дотримання” можна назвати матеріальним втіленням громадянського суспільства. Матеріальним втіленням, або “матерією” громадянського суспільства є громадянські дії, які поділяються на

міжперсональні відносини людей, відносини в рамках певних організацій і участь та відношення до цих організацій, і в масових колективних акціях. На вивчення “матерії” спрямовані зусилля багатьох дослідників громадянського суспільства, в тому числі й українських. Так наприклад А. Колодій, у своїй книзі “На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні” [74], та О. Хуснутдінов в праці “Громадський рух як рушійна сила формування громадянського суспільства (Третій сектор в Україні. Теоретично-правові та практичні аспекти розвитку)” [179], основну увагу зосереджують на громадських об’єднаннях, а В. Цвих в книзі “Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика” [180], на професійних спілках. Такі дослідження є важливим елементом розуміння концепції громадянського суспільства.

Громадські об’єднання, як інституції громадянського суспільства проявляють свою присутність в видимих діях. Ці видимі дії є “матерією” громадянського суспільства і вони є різноманітними. Різноманітність “матерії” витікає з того, що на її зміст і форму впливають два фактори - “дух” (спонтанні правила) та конкретні факти, стосовно яких вони застосовуються.

Особливістю “правил” діяльності громадських організацій є те, що вони застосовні до невизначеної кількості конкретних фактів. Це відбувається тому, що вони не є чіткими, вони регулюють діяльність взагалі, а не якусь певну діяльність. Люди, які підкоряються цим правилам, діють в різних обставинах, і застосовують ці правила стосовно різних фактів. Звідси, із взаємодії правил та оточуючої нас різноманітної реальності, і виникає різноманітність “проявів” діяльності громадських об’єднань. До яких можна віднести такі явища як благодійництво, мітинги та страйки. Тезу про різноманітність діяльності громадських об’єднань можна зустріти і у А.Колодій, яка говорить що конкретний тип громадянського суспільства залежить від “сфери пріоритетного самовияву вільних індивідів та форми участі у вирішенні суспільних справ” [74, 71].

Варто зазначити, що в різний час та в різних регіонах світу, зважаючи на специфіку політичної системи, існували відмінні “прояви” громадянського суспільства. Вони виникали і зникали у відповідності до змін які відбувалися у світі. Саме завдяки цьому громадянське суспільство має “історичні (часові) та національні (просторово-географічні) різновиди” [74, 66]. Так, наприклад, виникнення такого явища як глобалізація, привело до виникнення міжнародних громадських об’єднань. І оскільки ми не можемо точно спрогнозувати умови нашого майбутнього життя, то не можемо спрогнозувати - якими будуть “прояви” громадянського суспільства в майбутньому. Поширеність на певному часовому проміжку якогось з “проявів” громадянського суспільства можна пояснити його ефективністю. І на сьогоднішньому етапі розвитку громадянського суспільства виділяється такий його “прояв”, як громадські організації.

Ми вже говорили що дослідження потенційного стану громадянського суспільства, тобто безпосередньо його “духу” є малорезультативним, оскільки він “не піддається сам по собі ні точному спостереженню, ні особливо вимірюванню. І тому потрібно не зосереджуватися на його потенційному стані, а шукати видимі дії в яких він проявляє свою присутність”. Але ми можемо досліджувати “дух” і без звернення до видимих дій, тобто фактично у потенційному стані. Для цього нам слід обрати предметом дослідження окрему особистість, громадянина (змінити систему координат).

“Якісною ознакою громадянина”, як вважає наприклад В. Цвих є “громадянськість” [180, 104], також використання цього терміну подібним чином ми можемо зустріти і в А. Колодій та В. Рубцова [74; 85]. “Громадянин” це формальний статус, який передбачає наділення певною сукупністю прав та обов’язків, а “громадянськість”, як його якісна ознака, вказує чи дотримується він своїх обов’язків, чи користується наданими йому правами, і наскільки, в якому обсязі. З цим можна погодитись, але слід зауважити, що ці поняття не є жорстко пов’язаними. Х. Мюнклер в своїй

праці “Громадянська компетентність” [103] розрізняє, як і В. Цвях, статус громадянина, з однієї сторони, а з іншої – певні якості та кваліфікаційні характеристики володарів цього статусу, фактично “громадянськість”, яку розшифровує як здатність і готовність громадян до активної участі, їх інтерес до примноження не тільки особистих, приватних, але й суспільних надбань, тобто їх орієнтація на суспільне благо або їх почуття солідарності, що свідчить про їх готовність до вчинків, дій, зусиль, для яких або взагалі не очікується ніякої матеріальної компенсації, або така є лише незначною. Як бачимо поняття “громадянськість” ширше ніж статус “громадянин”, оскільки включає в себе не тільки його права, та обов’язки що є їх відбитками [63, 67], а і наприклад здатність та готовність до активної участі та почуття солідарності. Так відбувається тому, що “соціальні відносини можуть фіксуватися, не приймаючи юридичної форми. Серед них є такі, регламентація яких не доходить до того ступеню консолідації і точності” [49; с.72], або й не може дійти взагалі, щоб вони були сформульованими у вигляді юридичних норм. Ці відносини можна досліджувати за допомогою “громадянськості”.

В рамках запропонованого методологічного підходу, “громадянськість” є ланкою, що пов’язує “дух” та “матерію” громадянського суспільства. Саме окремі громадяни втілюють у “матерії” правила, що складають “дух” громадянського суспільства, адже це вони організують та беруть участь в громадських об’єднаннях. Тобто, стосовно окремих людей, ми можемо сказати що вони “дотримуються духу” громадянського суспільства, коли вони є безпосередніми творцями “проявів” громадянського суспільства. Але тоді, стосовно окремої особистості, ми можемо говорити і про потенційний стан “духу”. Той, хто своїми вчинками переконав нас, що він “дотримується”, той вважається нами “громадянином” вже не тільки через те, що він учасник певних “проявів” громадянського суспільства, а через те, що він володіє здатністю, потрібними якостями і схильністю до цього. Це якісна ознака громадянина, фактично, упевненість в тому, що він “дотримується” і буде

“дотримуватися духу” і надалі, не зважаючи на індивідуальні особливості характеру. “Громадянськість” є потенційним станом “духу” громадянського суспільства, оскільки є нематеріальною і може проявляти себе стосовно різних конкретних фактів. Звідси можна говорити і про рівень “громадянськості” притаманний індивіду, або сукупності індивідів (суспільству), а відтак і про рівень на якому перебуває громадянське суспільство. Рівень “громадянськості”, притаманний індивіду, перебуває в залежності від трьох чинників, по-перше, від того якою є сукупність здатностей та якостей що її складають; по-друге, від того, стосовно яких фактів вони проявляються; а по-третє, від мотивації, якої достатньо для переходу “громадянськості” від потенційного стану до втілення у діях.

Український дослідник О. Ткач переконаний, що громадські об’єднання мають, як правило, широку соціальну базу, тобто спираються на різні верстви та групи і виникають у відповідь на нагальні потреби певної частини населення. Він визначає три основні причини формування громадських об’єднань.

По-перше, зростає потреба у спільній діяльності людей. Участь окремих громадян у політиці (за деяким винятком) значно менш ефективна, ніж діяльність групи. Не варто забувати, що в подібних об’єднаннях з особи знімається частина відповідальності, яка лягла б повністю на її плечі, якби вона діяла самотійно.

По-друге, створюючи громадські об’єднання, громадяни задовольняють потребу в спілкуванні зі своєю солідарною групою. Приєднуючись до будь-якого руху, людина отримує можливість підкреслити свою особливість. Тому виникають окремі молодіжні об’єднання, жіночі, релігійні, патріотичні, спортивні, екологічні, етнічні тощо.

По-третє, беручи участь у громадському об’єднанні, громадяни задовольняють потреби в розв’язанні тієї або іншої соціальної проблеми. Головною причиною їх створення є соціальні негаразди, невирішені проблеми суспільного життя.

Таким чином, громадські рухи – це обов’язковий атрибут сучасної політики. Хоча їх політичне обличчя постійно змінюється, але вони постійно присутні в політиці.

Тривалість функціонування громадських рухів як важливих суб’єктів політики дає змогу виділити ряд сутнісних етапів у їх становленні й розвитку:

- формування передумов руху, пов’язаних із наявністю невирішених проблем. З одного боку, частина людей відчуває невдоволення існуючим станом, а з іншого – з’являються люди, які здатні вловити це невдоволення і надати йому потрібного спрямування;

- формулювання цілей і завдань із подальшим викладенням розгорнутої програми дій;

- проведення агітації та пошук прихильників руху;

- важливим етапом розвитку руху є практична діяльність. Залучаючи громадян за допомогою резонансних політичних акцій, лідери руху намагаються агрегувати і, по можливості, вирішити соціальну проблему, у зв’язку з якою він виник;

- після досягнення основних цілей рух набирає якісно нових форм – перетворюється в політичну партію або ж згасає.

Громадські організації виступають важливим чинником прискорення процесів демократизації, сприяння вирішенню соціальних проблем, реалізації конституційних прав, посилення взаємодії між державою та громадянами.

Досліджуючи проблеми функціонування громадських об’єднань, вітчизняні науковці, значну увагу приділяють вивченню громадянського суспільства. Це зокрема роботи М. Рябчука “Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і “розбудова держави” [140], Т. Розової і В. Баркова “Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні” [133], В. Степаненко “Социологическая концепция гражданского общества в постсоветском контексте” [152], О. Резнік “Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства” [130],

І. Пасько, Я. Пасько “Громадянське суспільство і національна ідея: Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси” [114], Г. Зеленько “Перспективи громадянського суспільства в Україні” [59], В. Геєць “Державність України. На шляху до громадянського суспільства” [23].

В інших роботах інституції громадянського суспільства розглядаються як необхідна умова процесів демократизації політичної системи України. І вже з цих позицій громадянське суспільство виступає однією з цілей суспільного поступу. Тому такі роботи авторів, як В. Степаненко “Громадський контроль за владою як перспектива розвитку громадянського суспільства в Україні” [149], “Влияние политических элит и лидеров на процесс формирования и становления институтов гражданского общества” [117] та “Политическое лидерство и формирование гражданского общества: постсоветский период” [118] А. Пахарєва, “Подолання політичного відчуження як умова формування громадянського суспільства в Україні” Г. Зеленько [60], С. Кириченко “Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави” [68], роботи Г. Щедрової – “Громадянське суспільство: прагнення та реалії” [188], “Громадянське суспільство: тенденції становлення і проблеми дослідження [189], та Р. Балабана [8], В. Кузьменко, О. Романчук [86], В. Моргун [102] і інші [38; 85; 131; 175], спрямовані на визначення перепон та способів їх подолання на шляху до реформування політичної системи.

Поширення такого роду досліджень привело до того, що виникла необхідність в удосконаленні методології та пристосуванні теорії функціонування громадських об’єднань, як інституцій громадянського суспільства до українських умов. Тому останнім часом почали з’являтися роботи присвячені питанням методології. Серед них в першу чергу слід відмітити роботи Ф. Рудича “Громадянське суспільство та народовладдя: методологічний контекст” [135], С. Рябова “Громадянське суспільство через тривимірність соціального простору” [138], Ю. Загороднього “Дослідження громадянського суспільства: модель нормативних досягнень” [51] та

“Методологія вивчення громадянського суспільства: інституційний підхід” [52], М. Михальченка “Методологічні проблеми дослідження взаємодії соціально-правової держави і громадянського суспільства” [100], “Правова держава і громадянське суспільство: історичний і політологічний контекст” [136], В. Демидова “Концептуальні засади громадянського суспільства: Конспект лекції зі спецкурсу “Громадянське суспільство” [46], О. Задоянчука “Громадянське суспільство” [53], С. Кириченко “Громадянське суспільство і правова держава: поняття та зміст” [66], О. Резнік “Особистість і громадянське суспільство: досвід теоретичного осмислення” [129], В. Селіванова та Г. Щедрової “Громадянське суспільство” та деякі погляди на нього у західній політології” [142], О. Гончарука, Ю. Привалова “Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання” [150].

Іншим напрямком є дослідження складових громадянського суспільства, наприклад політичних партій [81], профспілок [180]. До досліджень цього типу відносяться і дослідження громадських об’єднань. Розглядаються в них різні аспекти їх діяльності, наприклад взаємодія органів державної влади та громадських організацій [161] та ресурси їх діяльності [15], і різні типи організацій – молодіжні [87], дитячі [166], екологічні [148] та ін., а також загальні питання про роль і принципи діяльності – роботи М. Пашкова “Формування системи громадських об’єднань в Україні як атрибута латентної державності” [120], О. Хуснутдінова “Громадський рух як рушійна сила формування громадянського суспільства” [179], та про загальний їх стан в Україні – “Громадські організації: їх роль в суспільно-політичному житті України” [35], “Корені трави: Громадянське суспільство в Україні: стан та перспективи розвитку” [78], “Третій сектор в Україні: проблеми становлення” [165]. Також однією з форм дослідження громадських об’єднань є круглі столи, за результатами яких опубліковано ряд збірників матеріалів, серед яких є присвячені загальному досвіду побудови громадянського суспільства в Україні та світі [42, 105, 154, 157,

186], та певним його проблемам, таким як вплив політики органів місцевого самоврядування на розвиток громадянського суспільства [39], або питанням діяльності громадських організацій в умовах ринкової економіки [20].

Значним є масив літератури яка підготовлена фахівцями безпосередньо для громадських об'єднань з консультативними цілями – “Аналіз українського законодавства, що впливає на розвиток третього сектору” [3], “Неприбуткові організації: ресурси та оподаткування” [15], “Правові засади соціального партнерства в територіальних громадах України: громадські організації та органи влади” [16], “Настільна книга неприбуткових організацій” [104], “Законодавство для третього сектору: необхідність та перспектива змін” [163] А. Ткачука.

Про важливість і актуальність проблематики розвитку громадських організацій, свідчить поширеність дисертаційних робіт виконаних на ці теми. В першу чергу це докторські роботи Г. Щедрової “Громадянське суспільство і соціальна демократична, правова держава: становлення, функції, тенденції розвитку в сучасній Україні” [185], В. Баркова “Соціально-політичне становлення громадянського суспільства в Україні [9], та Коцюбинського В. “Привласнення як феномен становлення громадянського суспільства” [82]. Чисельними є кандидатські роботи в яких висвітлюється ця проблематика, зокрема питання про сутність і принципи громадянського суспільства в роботах Т. Ковальчук “Громадянське суспільство: сутність і тенденції розвитку (порівняльно - правові аспекти)” [71], Ю. Корнілова “Громадянське суспільство та особистість (соціально-політичний аналіз)” [79], О. Костенко “Становлення гегелівського розуміння діалектики громадянського суспільства та держави (шлях Г.Гегеля до “Філософії права)”” [80], Я. Пасько “Громадянське суспільство: світоглядні версії та історичне втілення (соціально-філософський аналіз)” [115], Ю. Узун “Концепт "громадянське суспільство" в історії та теорії політичної думки” [168], Р. Чернорог “Держава і громадянське суспільство: соціокультурні аспекти розвитку”, Я.

Яроша “Політична суб’єктність молодіжних об’єднань у державотворчих процесах України” [183].

Практично в усіх вищезазначених працях, які піднімають питання ролі та місця неурядових організацій у політичній системі суспільства, визнається що громадські об’єднання – ознака існування демократичної політичної системи. Фактично, наявність і дієвість громадських об’єднань визнається показником розвитку громадянського суспільства [165, 21]. З цим твердженням погодяться практично всі дослідники громадянського суспільства, з тією відмінністю, що хтось взагалі зводить все громадянське суспільство до мережі “самоврядних, самоорганізованих інституцій” [180, 7], а для інших [74] вони лише частина громадянського суспільства. Дослідниками визнається, що “третій сектор” – це не проста сукупність громадських організацій та політичних партій, а певна система сталих принципів, традицій та нормативно-правових засад самоорганізації людей громадянського суспільства [165, 5]. Враховуючи це майже всі дослідження громадських організацій проводилися в контексті з дослідженнями громадянського суспільства, і в свою чергу практично всі дослідження присвячені громадянському суспільству не оминали теми громадських об’єднань. Але, не зважаючи на це, відповіді на питання про роль та місце громадських об’єднань у політичній системі України не було отримано. На думку автора, через це і питання про сутність, типологію та специфіку діяльності громадських об’єднань, які є інституціями громадянського суспільства, все ще залишаються предметом гострих дискусій.

Аналіз ролі та місця громадських об’єднань у політичній системі України дає змогу виділити такі головні аспекти. По-перше, в дослідженні громадські об’єднання розглядаються, як суб’єкти політики, якими намагаються маніпулювати різні політичні сили; по-друге, громадські організації все більше виступають суб’єктами політики, беручи участь у її формуванні та реалізації. Відповідно до обраного нами об’єкта дослідження,

громадські об'єднання є більш політично активними, ніж інші інституції громадянського суспільства.

Існуюча наукова література, що стосується діяльності громадських об'єднань, здебільшого носить описовий характер. У ній міститься велика кількість фактологічного матеріалу, однак не вистачає ґрунтовних розробок понятійного апарату і теоретичних узагальнень глибинних процесів, які проходять у громадському середовищі на сучасному етапі. У більшості публікацій фрагментарно і поверхово висвітлюються історія та особливості розвитку громадських об'єднань, їхнє місце та роль у політичній системі України.

РОЗДІЛ 2. СУБ'ЄКТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Незважаючи на тривалий період існування концепції громадянського суспільства, деякі з термінів, які використовуються в її рамках, досі не є усталеними, і змінюються в залежності від обраного підходу до їх розгляду. Одним з таких термінів є громадські об'єднання або ж неприбуткові, недержавні, непідприємницькі, громадські організації, організації громадянського суспільства або “третього сектора”. Цьому різноманіттю визначень послугувала різноманітність підходів які використовувалися вченими для їх вивчення, але ще більшу кількість визначень запропоновано в українському законодавстві – об'єднання громадян, громадська, благодійна, неприбуткова, некомерційна, неприбуткова, що не має на меті отримання прибутку, самоврядна, саморегулююча організації; громадські, політичні, громадські природоохоронні формування, громадське об'єднання [163, 7-8], що спровоковано кількістю та різноманітністю законів які спрямовані, прямо чи опосередковано, на врегулювання діяльності громадських об'єднань. Проте автор, в своєму дослідженні, більше опирається саме на наукові праці, з поміж юридичних актів використовуючи лише Конституцію України та Закон України “Про об'єднання громадян”, як такі, що безпосередньо спрямовані на врегулювання діяльності громадських об'єднань.

Стосовно громадських об'єднань, які діють, в просторі який оточує та пов'язує між собою економіку та політику, то вони є прикладом неусталеності термінів, оскільки єдиної, загальновизнаної назви та визначення вони не отримали. Один з варіантів - “організації третього сектора”. Відповідно до цього варіанту поле діяльності громадян та організацій (або фізичних та юридичних осіб), їх взаємодії, можна умовно поділити на сектори, яких традиційно виділяють три. Перший сектор - державний, який репрезентує безпосередньо держава та її організації – “органи державної влади та місцевого самоврядування, бюджетні установи та

організації засновані на підставі закону, чи в межах повноважень державних органів” [163, 3], другий - недержавний прибутковий, який репрезентує ринок та його організації – “система підприємств, господарських товариств та індивідуальних підприємців що займаються діяльністю пов’язаною з отриманням прибутку” [163, 3], третій - недержавний неприбутковий. Можна навести таке визначення “третього сектору” - “сукупність організацій, які не ставлять собі за мету збільшення особистого прибутку громадян безпосередньо через участь у їхній роботі або через володіння ними” [153, 44], (звісно деякі з цих організацій отримують прибутки від своєї діяльності, але вони не розподіляють ці прибутки між засновниками, співробітниками або членами цих організацій, а направляють їх на досягнення статутних цілей). Це визначення є суттєво неповним, оскільки в ньому нічого не сказано про відмінність від першого сектора, від державних структур. Тому додамо, що до третього сектора належать організації, які не вступають у відносини підпорядкованості стосовно держави, інших організацій чи людей. Організації “третього сектору” є суверенними і зберігають цей суверенітет, навіть у випадку фінансування зі сторони держави, оскільки залишаються самостійними в прийнятті переважної більшості рішень, окрім звичайно рішення про використання наданих коштів, якщо вони є цільовими. Хоча цей поділ є схематичним, спрощеним, і як наслідок має низку вад, він все ж виконує свою роль - відокремити, показати місце громадських об’єднань, та місце взаємодії громадян в їх межах, серед множини інших організацій в політичній системі суспільства.

Інший варіант визначення демонструють ті автори, наприклад М. Філяк [174], які вживають термін “організації громадянського суспільства”, термін напевно найменш зручний, оскільки фактично він потребує додатково визначення громадянського суспільства. Ще один автор, що вживає цей термін, А. Ткачук, робить це з попередніми зауваженнями які є важливими. Він говорить, що організаціями громадянського суспільства часто іменують лише певну частину організацій з множини тих які відносять до організацій

“третього сектору”, а саме - громадські асоціації та некомерційні (благодійні) фонди, приватнокорисні чи суспільнокорисні організації, установи (нечленські) та товариства (членські) [163, 5]. Тобто організації, які визначає цей термін, становлять лише частину від організацій, які визначає термін – “організації “третього сектору”.

Часто вживаним, інколи поряд з терміном “третій сектор”, є також термін “громадські об’єднання” [165, 175]. Загалом доволі вдалий термін, він на відміну від попередніх термінів, за виключенням “організацій “громадянського суспільства”, визначає організації, які діють, як було вище сказано, в просторі який оточує та пов’язує між собою економіку та політику - не за допомогою неґації, яка полягає в запереченні притаманності цим організаціям певних рис, наприклад прибутковості, чи в протиставленні їх якомусь іншому типові організацій, а за допомогою позитивного визначення. Цей термін говорить про те, що засновниками організації є громадяни, і відбувається її заснування завдяки об’єднанню громадян з певною метою, і також вказує на таку важливу рису як зорієнтованість на певну громаду (фокусна група чи клієнтура організації), чи опору на неї (членство). Громадські, тобто належні лише одній громаді, організації можна вважати протилежними суспільним (які належать всьому суспільству) організаціям - державі та її інститутам, оскільки відстоюють вони груповий інтерес.

Але термін “громадське об’єднання” має недолік подібний до недоліку терміну – “організації “громадянського суспільства”, під цей термін підпадає лише частина організацій з тих, які визначає термін “організації “третього сектору”. Це об’єднання громадян на противагу громадським установам які теж є недержавними і неприбутковими. В Конституції України спеціально використовуються два терміни - “громадська організація” та “об’єднання громадян”, але в цій ситуації не вистачає одного інтегруючого терміну. В англійській літературі вживається термін подібний до “громадських організацій” - community based organizations [196], але вони часто вважаються лише специфічним різновидом non-governmental organizations. Буквальний

переклад цього терміну, non-governmental organizations - “неурядові організації”, є певно найбільш поширеним в Україні безпосередньо в середовищі організацій “третього сектору”, можливо через те, що він дає чіткий та зрозумілий орієнтир для ідентифікації таких організацій - автономність від уряду, від держави. Хоча в порівнянні з терміном “організації третього сектора” цей термін, як і термін – “некомерційні організації”, є дещо однобоким, оскільки вказує на їх відмінність лише від одного з двох інших широких класів організацій. Але це вочевидь видається неурядовим організаціям не таким важливим, оскільки вони саме в державі, а не в фірмах, вбачають свого головного контрагента. До речі, А. Ткачук, помічаючи цю однобокість, пропонує термін – “недержавні неприбуткові, або недержавні непідприємницькі організації” [163, 6], і цей термін також останнім часом набуває популярності, тобто починає широко використовуватися.

Стосовно термінів, то і “організації “третього сектора”, і “неурядові організації”, і “некомерційні організації” можна вживати фактично як ідентичні, оскільки вони мають дуже подібне означуване, і різні варіанти його визначення залежать від способів, якими воно проводиться. Автор не ставив в межах цієї роботи собі за мету точно визначення цих термінів, чи визначення найкращого з них. Не потрібним є також і створення робочого визначення, оскільки це буде лише марною роботою, враховуючи і так надмірну їх кількість. Тому зупинимось на найпоширенішому, на думку дослідника, варіанті - громадські об’єднання.

Отже - громадські об’єднання. Які класифікаційні ознаки цього класу організацій? Головними та спільними для всіх організацій цього типу є, за думкою А. Ткачука:

- “1) Недержавний характер організації;
- 2) Самоуправління;
- 3) Добровільність;
- 4) Некомерційність;

- 5) Неприбутковість;
- 6) Корисність організації” [163, 4].

Приймаючи, на даному етапі дослідження, цей перелік ознак, можна виділити певну множину організацій, що їм відповідають. Існування та діяльність цієї множини організацій, яка за одним з досліджень їх чисельності налічує “вже більше тридцяти тисяч зареєстрованих”, з яких “щоправда, активно і постійно з них діють лише близько трьох тисяч” [78, 7], є важливою, передусім, завдяки тому, що функції, які виконують організації, є важливими для задоволення потреб суспільства та для ефективної діяльності держави.

Так, наприклад, значна частина громадських об’єднань є важливими каналами артикуляції, трансляції та відстоювання інтересів громадян. Держава потребує, для свого ефективного функціонування, своєчасного та достовірного інформування про запити та вимоги людей, так само як і люди, чи суспільство назагал, потребують щоб держава знала про їх вимоги та потреби, тому важливою є комунікаційна функція громадських інституцій. Виконання якої полягає в здійсненні комунікації між кожною окремою організацією та державою чи іншими організаціями. Громадські об’єднання, відповідно до цієї функції, виконують роль посередника між різними групами і структурами, окремими людьми, а також між всіма ними та державою. Цю функцію вони виконують паралельно зі ЗМІ, політичними партіями, та іншими інститутами, виступаючи то партнерами, то конкурентами в боротьбі і поміж собою і з іншими вказаними інститутами. Стосовно держави, важливим є щоби вона не тільки знала про вимоги своїх громадян, а і виконувала їх, приймала вмотивовані суспільними потребами рішення, обирала альтернативи розв’язання проблем які є оптимальними, і також, щоб при виконанні цих рішень, при виконанні своїх функцій, діяла сама в рамках закону, не піддаючи окремих громадян утискам та обмеженням в правах. Громадяни зацікавлені в аналізі державної політики – в оцінці рішень, які держава приймає, та оцінці їх імплементації. Тому

слідуюча функція – контрольна, яку вони теж виконують в партнерських чи конкурентних відносинах, як між собою, так і з іншими інститутами.

До речі, стосовно конкуренції, то громадські об'єднання конкурують, чи принаймі мають конкурувати, між собою не тільки за увагу зі сторони держави до вимог та потреб які вони висувають, та за вплив на прийняття нею рішень, які просто демонструють дієвість організації, а в першу чергу за увагу та схвалення своєї діяльності зі сторони суспільства, яка виражається в членстві, у матеріальних внесках, пожертвуваннях та грантах, та у вигляді праці волонтерів, чи просто в увазі та довірі до того що говорить і що робить організація, до чого закликає, у довірі до її діяльності, які є наслідком дієвості організації. Конкуренція за впливовість та дієвість має своєю причиною конкуренцію за увагу людей, так повинно бути в громадянському суспільстві.

Існування “ринкових неспроможностей”, наприклад – чисте повітря, та соціально визнаних потреб, незадоволення яких було б сприйнято як несправедливість і порушення соціальних прав людини, наприклад – догляд за людьми похилого віку, які ринок задовольнити не в змозі, або не в змозі задовольнити сповна та належним чином, обумовлює втручання уряду у справи суспільства та ринку навіть у найбільш ліберальних державах світу. Досвід показує, що громадські об'єднання часто є ефективнішими у цій справі ніж уряд, складаючи альтернативу і збюрократизованим державним структурам професійної послуги та контролю і родинному опікунству та турботам. Звідси ще дві функції громадських об'єднань, по-перше це функція досягнення суспільнозначимих благ та, по-друге - сервісна, або досягнення соціальної справедливості, які є близькими та подібними, аж до того, що інколи виникають певні проблеми з ідентифікацією (приклад – освіта, яка є елементом соціальної справедливості і суспільнозначимим благом). Ну і звичайно функціями громадських об'єднань є функція кооперації та мобілізації, тобто забезпечення спільної діяльності людей, у випадках коли саме взаємна допомога і співпраця, та концентрація і підтримання ресурсів є

найдієвішим шляхом вирішення проблеми.

Це головні функції громадських об'єднань, вони обумовлюють їх важливість і доцільність їхнього існування. Звісно жодна організація окремо не виконує всіх цих функцій. Навіть більше того - ні про жодну з цих функцій не можна сказати, що вона притаманна всім громадським об'єднанням. Деякі з них поєднують в своїй діяльності виконання двох, чи можливо трьох, з вищеперерахованих, функцій, а вся їх сукупність може виконуватися лише множиною неурядових організацій під назвою – “третій сектор”.

З поєднання таких функцій як комунікаційна, контрольна та кооперації і мобілізації складається політична роль неурядових організацій. Про цю роль було сказано, наприклад, Геллнером. Який говорить про “громадянське суспільство”, що це фактично “інститути, які протистоять державі, і в кінцевому рахунку перетворюють державу з господаря в слугу суспільства” [24, 138], і безперечно такий його “прояв” як громадські об'єднання є одним з цих інститутів. Виконуючи ці функції вони становлять противагу державі, і є одними з груп інтересів, одним з шляхів лобювання інтересів. Звісно, цю функцію вони можуть виконувати лише в демократичній державі. Також неурядовим організаціям притаманна соціальна роль, яка витікає з виконання ними таких функцій як досягнення суспільнозначимих благ, сервісна чи досягнення соціальної справедливості, та кооперації і мобілізації.

Самі по собі громадські об'єднання є різноманітними, за принципами діяльності, за джерелами фінансування, за завданнями, які вони перед собою ставлять. В країнах з розвиненою мережею організацій, вони впливають на формування політики заради публічного блага, як вони його розуміють, стежать за діяльністю державних органів та приватних підприємств, відстежуючи випадки коли загальному чи приватному благу їх діяльність завдає шкоди, опікуються створенням та функціонуванням громадських шкіл та госпіталів, дитячих будинків, спортивних клубів, юридичних товариств, житлових об'єднань, музеїв, бібліотек, організацій з охорони навколишнього

середовища, торгово-промислових палат і т. д. Ці та багато інших типів організацій у різний спосіб працюють на благо суспільства, збирають і розповсюджують інформацію, представляють приватні інтереси окремих громадян, висловлюють і підтримують політичні погляди, захищають права національних меншин, стимулюють та організують добровільну участь, ведуть просвітницьку роботу серед своїх членів, встановлюють професійні стандарти. Вся ця множина діяльності громадських об'єднань потребує певного впорядкування для подальшого дослідження. За словами А. Колодій - "Класифікація є важливим аспектом аналізу громадських організацій. Адже, окрім можливості кваліфікованого їх обліку, вона дає змогу змалювати загальну картину існуючої мережі горизонтальних зв'язків між членами суспільства, визначити, які форми суспільної активності є більш, а які менш розвиненими" [74, 190]. Але і самих критеріїв класифікації громадських об'єднань може бути багато, враховуючи їх багатограність та різноманітність. Так О. Хуснутдінов виділяє в якості критерію, наприклад, "характер взаємозв'язків членів організації або рід їхньої діяльності". Також, на його думку, критерієм можуть бути "цілі організації", крім того також і "різниця в цілях різних організацій дає можливість здійснювати типологію і за видами їхньої діяльності" [179, 9].

А. Колодій пропонує "побудувати багаторівневу типологію, в якій до різних організацій буде застосовано групу різноманітних критеріїв класифікації, з виділенням одного з них як основного, такого що визначає специфіку даного класу організацій в реальному житті" [74, 190].

Для побудови такої класифікації – "мусимо відповісти на низку якісно відмінних запитань, а саме:

- 1) Хто об'єднався? Чия це організація?
- 2) Заради чого люди об'єдналися? Яку мету вони ставлять перед собою?
- 3) Що саме і для кого роблять члени об'єднання?
- 4) У якій сфері суспільного життя діють організації?

Відповідаючи на них, отримаємо змогу згрупувати громадські об'єднання за чотирма критеріями, виокремлюючи такі їх класи: 1) за суб'єктом громадської діяльності: жіночі, молодіжні, ветеранські та інші організації; 2) за метою, яку ставить собі громадська організація: об'єднання, що прагнуть до вирішення проблем, пов'язаних з аварією на Чорнобильській АЕС, чи ті, що борються проти СНІДу, чи фонди підтримки культури; 3) за видом і спрямованістю діяльності: стосовно суб'єкта і об'єктів діяльності: благодійні фонди та організації, діяльність яких спрямована на інших, на те, щоб допомогти людям; організації, діяльність яких спрямована на захист власних групових інтересів (профспілки, об'єднання пенсіонерів, спілки багатодітних сімей тощо); так звані проблемні групи, діяльність яких спрямована на вирішення загальносуспільних проблем (реформування освіти або й економіки, впровадження певних ініціатив); 4) за сферою діяльності: організації культурно-освітні, економічні, соціальні, спортивні тощо" [74, 190]. Тут відповіді на друге та четверте питання, другий та четвертий критерії є дуже подібними, організація яка ставить за мету поширення карате, не може діяти в іншій сфері діяльності ніж спортивна, відтак два критерії фактично дублюють один одного. Крім того, на думку дисертанта, А. Колодій випускає з виду, що не на всі ці питання, завжди можна дати відповідь. Стосовно першого критерію, то його можна застосувати лише до певної частини організацій, оскільки не у всіх організаціях можна однозначно визначити суб'єкта громадської діяльності. Не завжди можна точно визначити ідентичність організації – Хто об'єднався? Якою, за суб'єктом громадської дії, є така організація як Комітет виборців України? Тому на думку автора слід починати з іншого – навколо чого об'єдналися, що слугувало об'єднуючим фактором, а відтак, і якою є організація - аскриптивною, функціональною чи ситуативною. Аскриптивні організації, це ті до яких хтось може вступити, чи скористатися її послугами, лише якщо цей хтось відповідає певним вимогам, хто вже приписаний до певної групи. Це, наприклад, жіночі організації, організації студентів якогось фаху чи

вікові організації. Функціональні організації натомість не мають чітко визначеної фокусної групи в суспільстві, а переслідують якість чітко визначене суспільне благо, чи принаймі щось, що вони мають за таке, намагаються виконувати якусь функцію і об'єднують людей саме навколо цієї функції, навколо завдання по її виконанню. Наприклад прозорість та чесність виборів, охорона навколишнього середовища чи сприяння обороні України. Ситуативні або організації одного питання. На відміну від двох попередніх, цей тип організацій має обмежене в часі існування, оскільки створюються вони з ціллю, для досягнення якоїсь мети чи запобігання чогось, навколо якоїсь проблеми, і коли досягають своєї цілі - припиняють своє існування. Приклади діяльності таких організацій - підтримка певного кандидата на виборах, діяльність комітетів жителів проти побудови на території їх міста чи району якогось запланованого, потенційно шкідливого, підприємства, чи просто гаражного комплексу на території дитячого майданчика, чи рух за зміщення когось з його посади. І громадські об'єднання згуртовуються навколо цієї проблеми. В основі асоціації лежать взаємовідносини між громадянами, і в залежності від того якою є організація - змінюються і взаємозв'язки, вони або договірні, громадянські, якщо це ситуативні чи функціональні організації, або приписові, примордіальні, якщо організації аскриптивні.

Звісно ця класифікація не надає уявлення про всю палітру громадських об'єднань, а лише трохи впорядковує наші про неї враження. Так організації по відстоюванню приватних інтересів громадян можуть бути аскриптивними чи ситуативними і це свідчить про деякі недоліки запропонованого поділу на аскриптивні, функціональні та ситуативні організації, але водночас цей поділ значно спрощує подальше вивчення спільноти громадських об'єднань.

А. Колодій вважає що тип діяльності, тобто третє з питань які вона ставила, є найістотнішою характеристикою організації. Такої ж думки, наприклад автори методичного посібника "Защита общественных интересов. Организация и проведение кампаний." М. Юндіна та А. Зотова. Які саме за

цією характеристикою виділяють наступні типи організацій – 1) організації “взаємодопомоги”, які об’єднують людей за принципом спільної проблеми (інвалідів, асоціації батьків хворих дітей); 2) загальних інтересів (починаючи від об’єднань по демографічним, гендерним ознакам, і закінчуючи сексуальною орієнтацією та захопленнями). Найбільш поширений тип громадських організацій, на їх думку – 3) організації соціальної спрямованості, які займаються вирішенням проблем певної групи населення (літніх, безробітних, соціально незахищених і т.д.). Окремо стоять 4) екологічні та 5) правозахисні організації. Мало поширені 6) організації інфраструктурного типу (сприяння діяльності інших організацій, дослідницька, освітня діяльність і т.д.) [58, 5].

В відстоюванні приватних інтересів громадян громадські об’єднання є, в деяких відношеннях, ефективнішими від політичних партій, внаслідок того, що вони позбавлені ідеологічних зобов’язань, відносно легко утворюються і можуть займатися будь-якими та будь-якими інтересами. Крім того вони можуть створюватися на будь-якому рівні, і відповідно займатися інтересами навіть мешканців окремого під’їзду чи вулиці в селі.

Створюються такі організації за ініціативою громадян, на підставі подібності їх інтересів, для більш ефективного цих інтересів задоволення чи відстоювання. Отже існування їх свідчить про усвідомлення громадянами своїх приватних інтересів, про здатність їх до кооперації, до спільної діяльності заради загального блага, про здатність будувати співпрацю на найменшому знаменнику, про довіру в міжперсональних стосунках та солідарність, які є якостями та здатностями громадянського суспільства. Завданням їх, в залежності від того перед ким вони намагаються відстояти свій інтерес, є або створення потреби для урядових дій, якщо опонент - держава, або робота над компромісом, обмеженням і погодженням необхідним для примирення інтересів що змагаються мирним і законним шляхом, якщо опонент - інша група людей, представлена їх організацією, чи якесь підприємство, організація чи індивід. Прикладами таких організацій,

своєрідних асоціацій інтересів, є ветеранські об'єднання, студентські союзи, об'єднання ошуканих вкладників тощо.

Особливістю діяльності громадських організацій є те, що люди створюють асоціації, досягають з їх допомогою своїх цілей і знов розходяться, якщо цілей досягнуто і немає нових цілей. Це звичайно її ціллю є якась досяжна мета (ситуативні організації), а не виконання якоїсь певної функції, яке має протяжність у часі (функціональні організації). Для ситуативних організацій життєвий шлях виглядає слідуючим чином:

- 1). Усвідомлення суб'єктами потенційної групи своїх інтересів і необхідності інтеграції в організацію для їх реалізації і відстоювання.
- 2). Формалізація відносин в організації, формування потреби у представленні групових інтересів у суспільстві.
- 3). Спроба реалізації групових інтересів.
- 4). Формування нових вимог, або розпад організації [180, 91].

Сьогодні поширеною є діяльність організацій адвокатського типу, (public interest group), які беруть на себе зобов'язання захищати інших. До цього типу організацій відносяться різноманітні правозахисні організації, організації з захисту довкілля, рухи опору, наприклад антиглобалісти. Прикладами таких організацій в Україні є - Товариство захисту тварин "SOS", Всеукраїнська екологічна громадська організація "МАМА-86" та ін.

Варто звернути увагу на діяльність сервісних громадських об'єднань. Ці організації займаються певним конкретним типом гуманітарно-соціальних проблем, або проблемами певної категорії населення, це типово функціональні організації. Але це не членські організації, тобто це не організації наприклад багатодітних, а організація для багатодітних, вона їх не об'єднує, але її дії спрямовані саме на них. Ці організації займаються переважно не захистом інтересів як адвокатські, а їх задоволенням, хоча б на мінімальному рівні. Це сервісні організації, вони займаються "обслуговуванням" суспільства, відповідно до свого розуміння, намагаючись вплинути на встановлення соціальної справедливості. Деякі з потреб людей

не можуть бути задоволені завдяки ринковій економіці і вони перетворюються на проблеми, які вимагають вирішення суспільством. Це проблеми догляду сиріт та тяжкохворих людей, медичного обслуговування для нужденних, освіти, культури та ін. Цими ринковими неспроможностями опікується держава, але сервісні громадські об'єднання можуть скласти їй серйозну конкуренцію, як це сталося наприклад в Німеччині - "неурядові співтовариства "охоче" розділяли з державою її функції, і від десятиліття до десятиліття обсяг взятих ними на себе завдань тільки збільшувався. Наприклад, в 1990-ті роки суспільні об'єднання та ініціативи відігравали в ФРН дуже важливу роль в наданні соціальної допомоги та підтримки нужденним...до кінця минулого століття недержавними були 35% всіх дитячих будинків, більше 60% інтернатів для інвалідів; порядку 50% будинків для похилих і біля 40% лікарень країни" [108, 157]. Для створення такого типу організацій мало чиеї не будь ініціативи, як в випадку створення членських організацій, сервісні організації це об'єднання не людей, а майна, тому для їх створення потрібна матеріальна підтримка з боку благодійників, фондів, чи держави, і часто саме виділення матеріальної підтримки провокує приватну ініціативу і веде до створення сервісних громадських об'єднань.

Держава, слід відмітити, зацікавлена в діяльності сервісних організацій, і це не дивно, адже - "переваги ГО перед державним сектором в сфері соціальних послуг очевидні. По-перше, ГО відрізняє глибоке знання проблем, наявність висококваліфікованого персоналу, адресність, гнучкість та швидкість реагування. По-друге, ГО менш бюрократизовані, для них характерне переважання горизонтальних зв'язків і плюралізм в прийнятті рішень. По-третє, дії ГО більш ефективні (зокрема за рахунок більш низьких розцінок і залучення волонтерів) і забезпечують значну економію державних коштів, зводячи до мінімуму випадки нецільового використання фінансів" [108, 157]. ГО здатні залучати фінансування також і з інших джерел крім державного чи місцевих фондів, що може забезпечити краще виконання функцій, які їм доручені, ніж це б робили державні інституції. Крім того

держава не несе відповідальності за робітників ГО, і в разі необхідності може просто припинити співробітництво, на відміну від цього державну інституцію довелося б закрити, звільняючи її працівників і це створювало б певні проблеми [111, 8].

Частина громадських об'єднань являють собою вузькоспеціалізовані установи в яких працюють високопрофесійні виконавці, для яких ці установи є основним місцем роботи та отримання доходу. Ці установи не зацікавлені в праці волонтерів чи добровольців, вони не є ні організаціями членським, ні організаціями відкритого типу, більшість тих хто в них працює це наймані працівники. Більшість інституцій мають штатних працівників, але лише деякі з них можна назвати організаціями “штатного” типу, оскільки весь їхній постійний особовий склад це штатні робітники. Ці організації також є неурядовими і неприбутковими організаціями, хоча й відрізняються за багатьма критеріями від інших типів громадських об'єднань. Мова йде про незалежні дослідницькі центри, “мозкові фабрики”. Цей тип неурядових організацій – дослідницькі, ставить собі за мету забезпечити суспільство в його взаємовідносинах з державою аналітичною оцінкою її діяльності та виявити і поширити громадську думку на рівень прийняття політики, з тим щоб державна політика приймалася з її урахуванням. Вони виконують функції генератора нових ідей для влади, намагаючись справити вплив на формування політичного розпорядку денного, на формування політики - пропонуючи аналітичну продукцію, новаторські ідеї і альтернативні пропозиції та механізми їх реалізації; інструмента громадянського контролю виробляючи оцінку та аналіз політики що прийнята, та її імплементації, виробництво критичних оцінок дій влади, та намагаючись донести це через публікації в ЗМІ до суспільства, ініціатора публічного обговорення найгостріших внутрішніх і зовнішніх проблем, що стоять перед країною. “Саме вони вперше винесли на публічне обговорення проблеми тіньової економіки, реформи у військовій сфері, використання владою адмінресурсу під час виборчих кампаній” [119]. Аналітичні громадські центри проводять

публічні дискусії з обговорення політичних рішень що плануються до прийняття, організують екзит-поли, проводять регулярні соціологічні опитування, визначаючи настрої та сподівання суспільства і намагаючись таким чином вплинути на формування розпорядку денного, на державну політику та виявити і поширити громадську думку.

Деякі громадські об'єднання метою своєї діяльності вбачають захист інтересів та розвиток самої мережі громадських інституцій. Це так звані - службові або інфраструктурні ГО, які теж як і дослідницькі - відрізняються за багатьма критеріями від інших типів ГО. До них можна віднести "парасолькові" організації, такі як Український Національний Комітет Молодіжних Організацій, "ресурсні центри" такі як "Гурт" та Західно-Український ресурсний центр. Мета цих організацій – координація діяльності організацій, правове забезпечення, організаційна, тренінгова та технічна допомога, інформаційно-документальне забезпечення та різноманітна експертно-консультативна допомога, захист інтересів та представництво ГО у відносинах з державою, налагодження з нею партнерських стосунків.

Стосовно таких інфраструктурних організацій як фонди, слід додати, що зараз, в Україні, Конституція і діючий "Закон про об'єднання громадян" визнають за громадські організації лише ті які створені для захисту та реалізації прав власних членів. Тобто інфраструктурні (за виключенням парасолькових про які йдеться в статті 10 Закону України "Про об'єднання громадян" [55]), дослідницькі, сервісні та адвокатські організації за цими актами, не належать до громадських організацій та об'єднань громадян, що вимагає окремого нормативного регулювання їхньої діяльності і визнання їх статусу, відмінного від статусу громадських організацій. Такий розподіл видається неприродним, адже членськими організаціями не вичерпується весь спектр громадських об'єднань і більшість громадських організацій діє водночас, або й передусім, в інтересах третіх осіб. Тому слід було б визнати на рівні закону існування різних організаційно-правових форм громадських організацій таких як: 1) громадська асоціація; 2) громадська фундація;

3) спілка громадських організацій, та 4) громадська установа, як на цьому наполягає А. Ткачук, для створення умов для нормального функціонування громадських організацій з різноманітних ніш третього сектору [163, 10].

Будь-яка організація для свого функціонування повинна мати “ресурси” [15]. Це можуть бути кошти, можливість примусу, авторитет чи щось інше, в залежності від того для чого ці “ресурси” призначені. Деякі з ресурсів призначені для того, щоб люди “наповнили” організації, і робили все щоб організація виконувала функції для яких вона створена і досягала цілей які перед нею були поставлені.

Найцінніше що має людина в сьогоднішніх умовах повсякчасної зайнятості це час і енергія. Сорокагодинний робочий тиждень залишає доволі мало вільного часу на дозвілля, та відповідно на турботу про суспільні справи. Давні греки могли, переклавши всі турботи пов’язані з домашнім господарством на плечі жінок та рабів, присвячувати свій час обговоренню та служінню справам polis’а. Це було, поряд з гімнастичними та військовими вправами, єдиним заняттям гідним громадянина, але “знищення рабства відняло у вільного населення години дозвілля, які утворювалися завдяки тому, що раби виконували більшу частину важких робіт. Якби не було рабів, 20 тисяч вільних афінян не змогли б щоденно вільно дискутувати на міській площі [76, 99-100].

Сучасна людина позбавлена такої можливості, час та турбота зараз є найціннішим подарунком, який людина може зробити громадськості, це утруднює її участь, наприклад, в діяльності громадських об’єднань, і вона повинна мати сильну мотивацію для того щоб ця участь таки мала місце.

Однак люди створюють організації, або приймають участь в їх діяльності, дарують їм свій час та турботу, і їх ніхто до цього не змушує, окрім якихось внутрішніх чинників та міркувань.

Держава є важливим, інколи найважливішим джерелом фінансування для громадських об’єднань [193, 20], і це є поширеною світовою практикою. Неурядові організації, наприклад організації соціальної справедливості

перебирають на себе частину її повноважень, тому логічно для них вимагати від держави фінансування, відповідного тому обсягу роботи який вони виконують на благо суспільства. Звісно що цей процес не є довільним, громадська організація не може розраховувати на державне фінансування, якщо почне з власної волі надавати комусь якісь послуги. Причиною та умовою потрібності соціальних послуг є, наприклад, соціальне замовлення, яке є наслідком конкретних суспільних потреб, актуальних для суспільства в цілому чи для певної його частини. До яких можна віднести: поліпшення матеріального становища, сприяння духовному розвитку та соціальна реабілітація малозабезпечених, безробітних, інвалідів і осіб, що потребують опіки; підтримка і реалізація програм і заходів в сферах соціального захисту; підтримка і реалізація програм і заходів по захисту материнства, дитинства і батьківства; підтримка і реалізація програм, спрямованих на зміцнення престижу і ролі сім'ї в суспільстві і державі; підтримка і реалізація програм і заходів в сферах профілактики і охорони здоров'я, пропаганди здорового способу життя; підтримка і реалізація програм і заходів в сферах освіти, науки, культури, мистецтва і просвіти; підтримка і реалізація програм і заходів в сферах фізичної культури і спорту; охороно і належне утримання будівель, об'єктів і територій, що мають історичну, культову, культурну або природоохоронну значимість, і місць заховання; охорона оточуючого середовища, природної спадщини і природного різноманіття і захист тварин.

“Усвідомлення суспільством – на рівні державних структур або суспільних формувань – важливості, гостроти та невідкладності тієї чи іншої проблемної соціальної ситуації приводить до створення організаційного механізму реалізації соціального замовлення - в вигляді конкретних соціальних програм. Стимулом розробки таких програм є конструктивна соціальна ініціатива, імпульси якої можуть спрямовуватися як зверху вниз (від адміністрації, відомств до населення), так і зароджуватися в межах суспільства, виходити від соціально найбільш активних груп населення,

навіть від окремих особистостей” [29, 4]. Виконавцями його можуть бути і урядові організації, але у випадку залучення громадських об’єднань соціальне замовлення постає як механізм залучення додаткових ресурсів в соціальну сферу і дає змогу визначати на конкурсній основі більш професійного виконавця в розробці і реалізації цільових соціальних програм.

Таким чином соціальне замовлення перетворюються на інструмент найбільш ефективного вирішення тієї чи іншої соціальної проблеми. При цьому держава може обирати різні форми фінансування, в залежності від того яку вважає оптимальним в кожному окремому випадку. І це може бути не тільки соціальне замовлення, як комплекс заходів організаційно-правового характеру по реалізації загальнодержавних та місцевих цільових соціальних програмі соціальних проектів за рахунок бюджетних та інших коштів шляхом підписання соціальних контрактів на конкурсній основі [146]. Зокрема держава може надавати підтримку громадським організаціям в формі: субсидій та грантів, що надаються теж на конкурсній основі; наділення правом користування державним майном; відшкодування ГО витрат за послуги надані населенню, надання податкових пільг, повного або часткового звільнення від оплати за послуги державних підприємств, звісно якщо ці соціальні послуги, соціальну допомогу чи захист визнані потрібними, адекватними і кваліфікованими.

Відмінністю зокрема субсидій, від інших форм фінансуваннями полягає в тому, що субсидія надається для загальної підтримки функціонування організації, і не є пов’язаною з якимись конкретними проектами чи завданнями. Надання фінансування громадським об’єднанням за допомогою субсидій вимагає визначення організацій гідних такого фінансування, за допомогою нормативних актів, які визначають організації які слід фінансувати, як це відбувається наприклад в Болгарії, чи спеціального державного органу призначеного здійснювати відбір, як комісія по громадянським організаціям угорського парламенту. Грант на відміну від субсидії надається не на загальні потреби організації, а для реалізації певних

проектів. Критерієм надання гранта для громадських об'єднань є відповідність запропонованого нею проекту цілям які в цьому випадку переслідує уряд. При соціальному замовленні, нагадаємо, ГО отримує фінансування зобов'язуючись виконати певний послуг визначених державою соціальних послуг. Відшкодування ГО витрат за послуги - фінансування базоване на обсягові послуг які були практично здійснені. Використання державної чи муніципальної власності використовується для підтримки діяльності вже діючих та ефективних ГО, з метою дати їм можливість зекономити кошти, з тим щоб витратити їх на статутну діяльність.

Окрім державного бюджету неурядові організації можуть мати інші джерела фінансування, наприклад - членські внески, прямі пожертви фізичних осіб, прибутки організації від власної діяльності, донорська діяльність вітчизняних фондів, видатки з місцевих бюджетів, корпоративна благодійна діяльність бізнесу, міжнародні донорські структури.

Найстарішими з цього ряду ресурсів є, мабуть, членські внески, оскільки вони практикувалися ще в колегіях Давнього Риму. Притаманні вони в першу чергу організаціям діяльність яких спрямована або безпосередньо на своїх членів - організації взаємної вигоди; або спрямована частково, чи вони є в ній особисто зацікавленими - ГО клубного типу. Також притаманні вони організаціям, стосовно чиїх послуг є приватний попит, як наприклад у випадку з профспілками. В деяких випадках членські внески практикуються і в організаціях адвокатського та сервісного типу. В цьому випадку вони є фактично закріпленою нормативно добродійною діяльністю.

Стосовно добродійної діяльності, то вона також має вже доволі тривалу історію. “Вперше законодавчо закріплення питань пов'язаних з добродійністю, було здійснено майже 400 років тому в Великобританії. Закон Англії і Уельса від 1601 року “Про Використання Добродійності” встановив об'єкти, які підлягали добродійній діяльності: “Допомога літнім, немічним та бідним; утримання хворих та скалічених солдатів та матросів; утримання навчальних шкіл и безкоштовних шкіл, а також студентів в

університетах; відновлення мостів: навчання і подальша турбота про навчання сиріт; допомога, надання майна і утримання виправних будинків; видача заміж бідних дівчат; підтримка, допомога і сприяння молодим торговцям, ремісникам і особам що збанкрутували; допомога і звільнення в'язнів або полонених; допомога або полегшення положення будь-кого з незаможних жителів...” Звернемо увагу на те, що британською державою, уже в той час, усіляким чином схвалювалася і підтримувалася добродійна діяльність безпосередньо в соціальній сфері” [29, 14-15]. “Батьком” ідеї сучасної добродійності вважається мільйонер Е. Карнегі/Andrew Carnegie. В 1889 році він опублікував есе “Проповідь багатства”/The Gospel of Wealth, в якому доводив що багаті люди зобов'язані надавати допомогу незабезпеченим. На ділову основу добродійність перевів не менш відомий мільйонер Д. Рокфеллер/John D. Rockefeller. В 1891 році він вперше найняв співробітників для керування коштами виділеними ним на добродійні цілі. Така корпоративна благодійна діяльність зі сторони бізнесу зумовлена бажанням компанії підтримувати відповідний імідж серед своїх споживачів, і водночас є спробою приглушення соціальних конфліктів, допомоги знедоленим і таким чином упередження можливих соціальних вибухів. США стали також першою країною світу, яка зробила добродійність вигідною справою. В 1921 році в податкове законодавство були внесені поправки, які передбачали зменшення бази оподаткування на суми, що були пожертвовані на добродійність. Зараз в США діють більше 50 тисяч фондів та інших організацій, які акумулюють і направляють пожертвування [62].

Важливим є те, що громадські об'єднання крім своїх прямих функцій, про які говорилося вище, виконують ще ряд функцій, про які не йдеться в їх статутах, але які є дуже важливими для встановлення, розвитку та збереження громадянського суспільства. Про них говорить А. Колодій – “участь у громадському житті важлива не тільки тому, що через неї вирішується низка великих і малих суспільних справ, а й тому, що вона формує людські якості, сприятливі для функціонування демократичних

інститутів” [74, 220-221], і додамо що не тільки демократичних інститутів, але й інститутів громадянського суспільства. Формування людських якостей можна назвати вторинними функціями, оскільки виконуються вони переважно нецілеспрямовано, просто внаслідок самої діяльності неурядових організацій.

Громадські об’єднання плекають громадянську участь і проводять громадянську освіту, забезпечують тренування лідерських якостей для молодих людей, які хочуть займатися громадським життям, поширюють норми кооперації та солідарності в суспільстві, взаємність та усвідомлення відповідальності за публічні справи, розуміння важливості конструктивного підходу до вирішення проблем, спільної діяльності, особистої участі. Пропагують своєю діяльністю демократію, рівність прав людей, ініціативу. Наділяють людей відчуттям що вони є носіями влади, відчуттям власної гідності і відповідальності за вирішення проблем, усвідомленням свого місця і ролі в процесах що відбуваються. Громадські об’єднання допомагають громадянам усвідомити що діяльність влади можна оцінювати, і усвідомити критерії для оцінки діяльності держави та політиків, та взяти ними контроль над політичними та державними рішеннями, які зачіпають їх інтереси. Фактично, головним об’єктом, на який спрямовані ці вторинні функції, є “громадянськість”. Точніше її виховання, підтримання, і її розвиток. Таким чином, громадські об’єднання виступають одними з агентів відповідальних за те, який рівень “громадянськості” притаманний громадянам.

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Специфіка розвитку громадських об'єднань дає підстави говорити про те, що велика кількість організацій є “сплячими”. Це може засвідчити дослідження, яке проводили Фонд “Демократичні ініціативи” (ФДІ) та СОЦІС на замовлення Світового банку. У процесі дослідження було проінтерв'ювано 603 респонденти, які представляють повний спектр громадських організацій, що нині діють в Україні [37]. При проведенні дослідження, його організатори врахували той факт, що “більшість установ, які так чи інакше причетні до цього питання, вважають: лише близько 10% організацій можна вважати повністю активними і до певної міри ефективними у своїй діяльності... Тому вибіркоче опитування було підготовлено з урахуванням цього моменту” [37, 3]. Яким чином організатори намагалися його урахувати? У процесі формування вибірки вони звернулися до “ресурсних центрів та правових установ”, з тим щоб виявити дійсно дієві, активні, а не просто зареєстровані організації. Але й навіть за такого підходу, на 603 проінтерв'юваних респонденти прийшлося 417 невдалих спроб. Були різні причини, через які ці спроби не вдалися, головними з них є “віртуальність” організації, точніше існування її лише на паперах, відмова від інтерв'ю або незацікавленість в дослідженні (доволі дивна, як для громадянських активістів, пасивність та незацікавленість в дослідженні громадянського суспільства) [37, 56-59]. Тому ще раз наголошуємо, що треба критично підходити до наведених, як офіційними органами так і громадськими організаціями, даних по кількості ГО, і більше орієнтуватися на їх ефективність, а не на кількість.

Оцінка ефективності та перспектив діяльності неурядових організацій, в українських дослідників, коливається від обережно оптимістичної, наприклад у колективу авторів монографії “Третій сектор в Україні: проблеми становлення” [165], до відверто критичної в книзі В. Азарова

“Взросление нации” [1]. Для того щоб мати змогу скласти власне, по можливості найбільш об’єктивне, враження про діяльність неурядових організацій в Україні, слід звернути нашу увагу на їх оцінку населенням, експертами і самими неурядовими організаціями.

Засвідчити - як населення оцінює ефективність діяльності громадських організацій, мають соціологічні опитування, але, на жаль, такі опитування є доволі рідкими і не всі з них можна визнати справедливими через обмежену презентативність, сумнівність методик та підозри в упередженості. Проте спробуємо скласти вірогідну картину за тими даними які є доступними. Громадянам переважно важко судити про значення та роль громадських об’єднань в Україні, оскільки вони мало що про них знають. Водночас це є і промовистим фактом ефективності цих організацій. Якщо обрати будь-яку з груп, які можна виділити серед громадських інституцій, наприклад групу молодіжних організацій, то виявиться що безпосередньо ці організації знає дуже мало хто. Так згідно з результатами соціологічного дослідження, яке було проведено Молодіжним Центром політики та інформації, кількість опитаних – 1400 мешканців Києва, що були оприлюднені керівником соціологічних програм МЦПІ О. Усачовим – 88,9% опитаних не чули про діяльність жодної молодіжної організації. Найбільше відомими виявилися – Ленінська комуністична спілка молоді України – 2,42%, “Нова генерація України” – 1,35% та Народно-демократична ліга молоді – 1,64%; найменше опитані чули про діяльність Українського національного комітету молодіжних організацій – 0,14% респондентів.

“Попри те, що кількість громадських молодіжних та дитячих об’єднань поступово зростає, але вони нечисленні за складом. Більшість з них маловідомі для молоді, не стали для неї авторитетними та престижними. Це підтверджують результати соціологічних досліджень. Так, за даними моніторингового дослідження громадської думки населення України, що проводиться Українським інститутом соціальних досліджень з 1992 р., у травні 1993 р. 3.5% молодих людей зазначили, що вони є членами

молодіжних громадських організацій, у червні 1994р. – 1.4%, у жовтні 1995р. – 5.3%, у вересні 1999р. – 3%, у травні 2000р. – 2%, 2008 – 3%. [165, 95].

Стосовно цих даних можна сказати, що вони перебувають у складному зв'язку, де одне обумовлює інше, і участь громадян пов'язана з їх враженням про ефективність неурядових організацій. Як наслідок – 71% процент опитаних під час загальноукраїнського опитування, проведеного IFES (Міжнародною фундацією виборчих систем) в 2000 році, вважають що НУО не діють, або діють неефективно [74, 201], а “частка населення, зайнятого громадською діяльністю, є не лише невисокою, а ще й має тенденцію до зниження. За даними соціологічних опитувань Фонду “Демократичні ініціативи” за п'ять років відсоток людей, що заявили про свою належність до тих чи інших громадських організацій, зменшився з 17,8 до 12,0 [74, 195].

За результатами загальнонаціонального опитування, яке, з 15 по 21 жовтня 2003 року в усіх регіонах України, провела соціологічна служба Центру Разумкова (опитані 2013 респондентів віком від 18 років у 118 населених пунктах, похибка вибірки – 2,3%) [106], зі своїми завданнями громадські організації в Україні, на думку опитаних, або справляються погано, або не справляються зовсім. Найгірше громадські організації справляються із завданням боротьби за соціальну справедливість і громадянські права, а також – контролю над діями державних чиновників. Тобто, за думкою опитаних, неурядові організації не виконують ті функції, які ми в другому розділі визначили як головні – контрольну, сервісну або функцію досягнення соціальної справедливості, та функцію досягнення суспільнозначимих благ.

Детальніше про це йдеться у ґрунтовному дослідженні стану розвитку неурядових організацій в Україні, яким є колективна монографія “Третій сектор в Україні: проблеми становлення” [165]. Емпіричною базою цього дослідження є соціологічне опитування населення України проведене у вересні 2001 року Українським інститутом соціальних досліджень та Центром “Соціальний моніторинг”, в якому взяли участь 2204 респонденти,

вибіркова сукупність була загальнонаціональна, репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками [165, 7]. Цю емпіричну базу, а також зроблені на її основі висновки, що є корисними в нашому контексті, ми використаємо в дослідженні. Щоправда особливістю цього дослідження, яка є не зовсім прийнятною в рамках цієї роботи є розширене розуміння поняття “третій сектор”, до якого включаються не тільки громадські організації а і політичні партії. Про цю особливість нам слід весь час пам’ятати і робити на це певні скидки.

Красномовним є той факт, що у процесі опитування, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень та Центром “Соціальний моніторинг” лише “10% опитаних заявили що, безпосередньо стикалися з діяльністю громадських об’єднань або політичних партій: зверталися до них по допомогу, одержували консультації, брали участь у заходах, які вони проводили, та ін.” [165, 107]. Це є свідченням того, яка мала кількість населення України охоплена мережею громадських об’єднань (точніше мережею громадських організацій та політичними партіями) “Особисто отримували гуманітарну допомогу від об’єднань громадян 2% всіх опитаних, стільки ж отримували від них допомогу в оздоровленні дітей та допомогу у складній життєвій ситуації, а також консультативну допомогу (психолога, юриста, соціального працівника та ін. Як особисто, так і для членів родини), 0,8% - у захисті громадянських прав. 5% брали участь у заходах, які проводилися об’єднаннями громадян [165, 107].

У процесі дослідження ставилося питання щодо задоволеності респондентів діяльністю об’єднань громадян. Результати його (у відсотках) наведено в таблиці 1 [165, 108].

Ми бачимо, що найгірше громадські об’єднання справляються з забезпеченням контролю громадськості за діями державних чиновників, боротьбою за громадянські права людей, захистом інтересів окремих груп населення та наданням соціальної, правової чи іншої допомоги.

Найкращий результат (звісно це лише відносно найкращий результат) організації показують у взаємній підтримці членів об'єднань (хоча можливо такий показник виник через нестачу інформації, про яку свідчить чисельність тих, кому було важко відповісти щось стосовно цього), підтримці культурних традицій національних меншин, сприянні розвитку місцевого самоврядування та сприянні реалізації державних соціальних програм. Опитані виражали свою думку стосовно всього масиву громадських об'єднань, але ми знаємо що жодна з організацій не бере на себе, та й не може взяти, виконання усіх функцій, які бере на себе “третій сектор”, і окремі типи організацій виконують певні функції, ставлять перед собою певні завдання. Тому, з виділених нами організацій ми можемо визначити як успішні - організації взаємної вигоди (хоча й вони невдало виконують свою політичну роль). За якими йдуть, в міру падіння успішності, клубного типу ГО. Найменш ефективними в Україні є громадські об'єднання адвокатського типу.

Хоча деякі з результатів опитування, наприклад показник – патріотичного виховання, не можна засвоїти, використовуючи створену в рамках цієї роботи типологію організацій, водночас цих наведених показників не вистачає для оцінки таких типів організацій як дослідницькі та інфраструктурні. Стосовно останніх, то громадянам взагалі важко щось сказати про ефективність їх діяльності, оскільки і діяльність їх є переважно специфічною, закритою для широкого загалу, і спрямованою безпосередньо на інші неурядові організації, особливо якщо це парасолькові організації, або коли ресурси, що ними надаються, перебувають у вигляді тренінгів, літератури чи консультацій. Тоді громадянам відомі швидше не конкретні справи за якими можливе оцінювання, а просто “розкручені” “бренди”, наприклад “Відродження”, та їх рід занять. Більш відомими є такі інфраструктурні організації як фінансові донори, особливо якщо їх гранти є спрямованими на соціальні проблеми. Напевно саме завдяки ним, засвідчили обізнаність з діяльністю фондів близько 15% опитаних Центром Разумкова.

Проте переважній більшості (понад 78%) громадян про діяльність як вітчизняних, так і зарубіжних фондів, що фінансують громадські організації, нічого не відомо [177]. Але тими хто є обізнаним з діяльністю фондів, їх роль оцінюються високо: близько 60% тих, хто знає про діяльність фондів оцінили її позитивно та лише близько 8% - негативно [95].

Стосовно дослідницьких організацій, то ми можемо віднайти достатню кількість матеріалів присвячених їх ефективності, створених, переважно, або самими дослідницькими організаціями, або за їх сприяння. Зокрема в Резюме інформаційно-аналітичних матеріалів до круглого столу “Неурядові аналітичні центри в Україні: пропозиція і попит” [84], який відбувся 26 листопада 2003 року в м. Києві, і організаторами якого виступили Український центр економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова спільно з Регіональним Представництвом Фонду “Євразія” в Україні, наводиться той “факт, що необхідність в існуванні неурядових аналітичних центрів визнають понад 40% громадян України; протилежної думки дотримуються лише 11%. Понад половини громадян вважають діяльність неурядових аналітичних центрів корисною для суспільства та впевнені в тому, що органам державної влади потрібно залучати до розробки важливих державних документів експертів з неурядових аналітичних центрів” [84].

Доброю ознакою є те, що за результатами соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова, більшість респондентів (54,6%) вважають діяльність цих організацій корисною і скоріше корисною для суспільства. Протилежної думки дотримується приблизно кожен п'ятий респондент (21,5%), вагалися з відповіддю - 23,9% опитаних [119]. Також і стосовно джерел інформації - найбільша частина громадян України схильна довіряти дослідженням саме неурядових аналітичних центрів (27%), а не державних дослідницьких інституцій (23,6%) і навчальних закладів (16%). Вагалися з відповіддю 33,4% опитаних [119]. “Іншими словами, у суспільстві є розуміння необхідності існування недержавних аналітичних структур і значний кредит довіри до їхніх досліджень” [119].

Але чи виправдовується ця необхідність існування громадських дослідницьких організацій, яку розуміє суспільство? В кінцевому рахунку виправдати її може або забезпечення суспільства, зокрема неурядових організацій як одного з його представників, в його взаємовідносинах з державою аналітичною оцінкою її діяльності або вплив на державну політику. І одне й друге означає контакти з владою. А стосовно контактів неурядових організацій з владою громадськість має доволі скептичну думку, і не лише стосовно дослідницьких організацій, а взагалі стосовно всього “третього сектора”.

Майже половина громадян негативно оцінюють взаємини влади і громадських організацій - про це свідчать результати загальнонаціонального опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова. Вони свідчать, що взаємини влади і громадських організацій майже половина (49,8%) громадян характеризують негативно: погані - 20,3%, скоріше погані - 29,5%, добрими ці взаємини вважають лише 4,1% опитаних, ще 18,5% - скоріше добрими. Головною проблемою у цих взаєминах є те, що органи державної влади, на думку більшості (54,6%) громадян, не зацікавлені у співробітництві із громадськими об'єднаннями.

З іншого боку, так само більшість (58,4%) опитаних вважають активність самих громадських організацій низькою. Відповідно, рівень впливу громадських організацій на формування та здійснення державної політики в Україні громадяни або оцінюють як незначний (40,6%), або вважають, що такий вплив є взагалі відсутнім (27,5%) [95].

В такій ситуації, коли одна сторона інертна, а інша байдужа, дійсно важко очікувати плідної співпраці чи принаймі пильної уваги зі сторони держави. Саме неспроможність реально впливати на ситуацію в регіоні і в країні (44,9% опитаних громадян), а також низька активність громадських організацій (44%) на думку опитаних є головними недоліками діяльності громадських організацій. І це не єдині недоліки в діяльності неурядових організацій, на які звернули свою увагу громадяни. Близько третини всіх

опитаних назвали недоліком громадських організацій недостатній рівень поінформування про свою діяльність (30,3%) та залежність від державних органів влади (28,7%) [106].

Стосовно сервісних громадських організацій то вони краще справляються зі своїми завданнями коли це проходить в рамках реалізації державних соціальних програм, але загалом погано справляються з наданням соціальної, правової чи іншої допомоги.

Детальніше розглянути діяльність цього типу організацій можна, якщо звернутися до таблиці 2, в якій показано розподіл відповідей (у відсотках від загального числа опитаних) на запитання “Як Ви вважаєте, над вирішенням яких соціальних проблем громадян України громадські об’єднання та політичні партії працюють вже сьогодні” [165, 87].

Авторам монографії, з якої взято ці дані, таблиця дає підстави для оптимізму (якщо точніше то четвертий стовпчик). Хоча навряд чи є він виправданим. Від “активно працюють” до “проводять деяку роботу”, майже така ж сама “відстань” як і від “проводять деяку роботу” до “не працюють”. І на наш погляд неправильним є сумування показників другого та третього стовпців, на підставі якого автори заявляють, що “58% респондентів вважають, що зараз громадські організації вирішують проблему допомоги вразливим групам населення” [165, 88].

“Проводять деяку роботу” звучить як присуд громадським організаціям України, фактично це означає підтримують видимість активного функціонування. Звідси, з такого враження про громадські організації, виникає і недовіра громадян до них, про яку свідчать опитування.

Менше 4% відсотків населення України повністю довіряють громадським організаціям. Такі результати дослідження, що його оприлюднив Центр Разумкова за результатами всеукраїнського опитування. Одною з цілей цього опитування було виявлення рівня довіри населення України до соціальних і політичних інститутів: ЗМІ України, ЗМІ Росії, західних ЗМІ, профспілок, церкви та соціальних інститутів.

Повністю не довіряють громадським організаціям 19.4% населення. Це третій за величиною показник недовіри після політичних партій та профспілок, де рівень недовіри складає відповідно 30.5% та 25.2%. Майже кожний четвертий опитаний (24.4%) на запитання анкети про рівень довіри відповів “скоріше довіряю, ніж ні” громадським організаціям, в той час як майже третина опитаних (30,5%) відповіли, що вони скоріше не довіряють громадським організаціям. Майже кожний п’ятий опитаний не зміг визначитися зі своїм ставленням до цього питання. Для порівняння, повністю довіряють церкві 24% опитаних, ЗМІ України - 8.3%, ЗМІ Росії - 7.7%, західним ЗМІ - 5.6% [98].

Для ефективної діяльності наявність фінансових ресурсів є дуже важливою для громадських організацій. Матеріальна підтримка громадських організацій має різну природу і різні форми. Взагалі кошти до неурядових організацій приходять з таких джерел як: членські внески, пожертви фізичних осіб, бюджети (державний та місцеві) та бюджети фондів і ресурсних центрів, корпоративна благодійна діяльність бізнесових структур, міжнародні донорські структури. І для багатьох неурядових організацій, особливо організацій “третього сектора”, важливими є саме такі джерела фінансування як бюджети, корпоративна благодійна діяльність бізнесу, пожертви фізичних осіб та фінансування надане міжнародними донорськими структурами.

Можна зустріти різну оцінку важливості окремих джерел фінансування для громадських організацій. Зокрема за даними дослідження, яке проводили Фонд “Демократичні ініціативи” (ФДІ) та СОЦІС на замовлення Світового банку, і в ході якого було проінтерв’ювано 603 респонденти, що представляють повний спектр ГО, нині діючих в Україні [37], при відповіді на запитання - Що є основним джерелом фінансування вашої організації (з декількох варіантів відповіді можна було обрати три) [37, 37], було отримано наступні результати (Таблиця 3).

Ці дані, на жаль, не дають уявлення про те який розмір надходжень з того чи іншого джерела. Вони дають уявлення лише про те що для 51,7% організацій благодійні внески і пожертвування бізнесменів є одним з трьох головних джерел надходжень, а для 43,9% - гранти зарубіжних та міжнародних фондів є одним з таких джерел. Проте в іншому виданні можна зустріти такі твердження і дані – “основне фінансове джерело ГО України - міжнародні донорські структури, закордонні приватні фонди і програми технічної допомоги. Рівень фінансування діяльності українських ГО з інших джерел поки що залишає бажати кращого. Так згідно даних соціологічного опитування “Корпоративне спонсорство і добродійність в Україні”, яке проводилось Центром інновацій та розвитку (м. Київ) тільки 2,1 % ГО отримували фінансування від бізнес-структур, а 76% організацій взагалі не пробували звертатися до підприємців [99]. Можливим поясненням цієї відмінності може бути не достатньо репрезентативна за регіонами та за типами організацій вибіркова сукупність, або просто відмінності між двома вибірковими сукупностями. Адже одним з висновків з дослідження СОЦІСа та Фонду “Демократичні ініціативи” було визнання того, що ГО у Західному та Центральному регіонах, а також громадські благодійні фонди отримують значну підтримку від місцевого бізнесу. Гранти від зарубіжних донорів найчастіше отримують київські міські громадські організації, у той час як фінансування з державного бюджету найчастіше мають місцеві та обласні організації на Заході, а також об’єднання громадян [37, 18].

В цій ситуації можна стверджувати, що всі визнають значну роль міжнародних донорських структур в фінансуванні неурядових організацій в Україні. І є питання до того як це фінансування проводиться. Під час одного з опитувань членів громадських організацій, було поставлено питання - Наскільки адекватно міжнародні фонди, що надають фінансову допомогу українським організаціям, розуміють стан громадянського суспільства в Україні? Відповіді на це питання розподілилися наступним чином:

1. досить добре – 26%

2. не досить добре – 55%
3. погано – 15%
4. важко відповісти – 4% [78; с.16]

Нерозуміння стану явища не дає можливості правильно оцінити і визначити його нагальні потреби, а відтак це веде до неправильної, нерезультативної політики грантодавців. Як наслідок намарне пропадають їх зусилля і не досягається очікувана віддача від вкладених коштів.

На нефективності фінансової політики міжнародних та іноземних донорських структур звертає увагу В. Азаров, який вважає що значні засоби що направляються на розвиток громадянського суспільства використовуються неефективно. “Неефективність фінансової підтримки організацій “третього сектору” викликана, передусім, наступним:

Забюрократизованістю самих грантодавчих організацій. Проектне мислення має також і свою негативну сторону. Вже зараз створився клан “донорської номенклатури”. Людина, яка увійшла в обійму працівників грантодаючих організацій, переходить з фонду в фонд. Відома велика кількість фактів, коли, викликавши фінансовий скандал в одній з грантодаючих організацій, керівник, винний в цьому скандалі, переходив без всяких проблем в інший фонд. Ті громадські організації, у яких були конфлікти з донорами, прекрасно знають про кругову поруку, яка існує в цих структурах, і тому не можна сказати, що для них цінності громадянського суспільства є безумовними і превалюють над особистими або корпоративними інтересами.

Сьогодні відсутні критерії оцінки ефективності соціальних програм що реалізуються. Якість тієї чи іншої грантової програми визначається скоріше за кількісними ознаками, за числом проведених заходів, виданих інформаційних матеріалів і т.д. Немає якісних критеріїв оцінки, прив’язаних до рівня розвитку самої організації, її ролі в суспільному розвитку і вихованні громадянської компетентності. В результаті практично неможливо визначити, який суспільний ефект мала та чи інша програма” [1].

В. Азаров наголошує на тому що, теоретичні основи донорської діяльності, наприклад трисекторна модель та поняття “соціальне партнерство”, є непродуктивними в наших умовах. Їх використання веде скоріше не до розвитку неурядових організацій, а до його залежності від влади. В розвинених демократіях, де власність відокремлена від влади, а всі три сектори – влада, бізнес і громадські об’єднання – є сильними, рівноправними партнерами, така модель, можливо, відбиває дійсність, і розробки, побудовані на її основі, приносять реальні результати. Але в Україні ситуація відмінна.

Особливістю великої приватної власності, її появи та існування в Україні, є нерозривна пов’язаність з владою. Відтак відносини між “першим” та “другим” секторами не відповідають загальноприйнятим в рамках трисекторної моделі. Також і “соціальне партнерство” має в нашій країні свої особливості. “Партнерство можливе і фактично може здійснитися лише в тому випадку коли обидві сторони, громадські об’єднання і держава будуть юридично і, головне, фактично самостійними в сферах своєї повноважної діяльності. В зворотньому випадку, замість соціального партнерства ми отримаємо пригнічення державою не тільки громадських організацій, але й суспільства в цілому.

Сьогодні існує очевидний конфлікт між сучасною теорією громадянського суспільства і поглядом української влади на соціум. Як відомо, сучасна теорія громадянського суспільства розглядає останнє (і “третій сектор” як його зародок) в якості критичного суспільного інституту, що упереджує спроби владної сваволі і авторитаризму і, в кінцевому рахунку, виховує владу до стану правової держави, тобто управлінського механізму дотримання громадянських прав. Іншими словами будівництво громадянського суспільства передбачає суспільний наступ на контролюючі функції сучасної влади.

Фонди та ресурсні організації мали би активно навчати громадські об’єднання методам такої діяльності, та надавати для неї ресурси. Але

діяльність фондів у даному напрямку навряд чи знайде підтримку в української влади, принаймі зараз. Тому така діяльність, якби вона навіть була, то не дуже тривалою. “Звідси й витікає недосказаність, незакінченість і нереальність пропонованих механізмів, які не виводять лідерів ГО на осмислення шляхів і кінечних цілей будівництва громадянського суспільства в Україні. З іншої сторони відсутні “суспільна ідея”, яка б об’єднала українські ГО і суспільство у відносинах з владою, що дозволяє грантодавчим організаціям фінансувати псевдо громадські організації, чия діяльність спрямована не на зміцнення інститутів громадянського суспільства. а на надання легітимності політичній системі та інституціям влади.

Освітні і тренінгові програми, що проводяться за рахунок коштів донорів, акцентують увагу тільки на технологічних аспектах. Етичні цінності громадянського суспільства, м’яко кажучи, не знаходять ні застосування ні підтвердження в діяльності самих фондів.

Ієрархія між організаціями “третього сектору” вибудовується і значимість організації оцінюється у відповідності з об’ємом фінансування і тих можливостей, які вони в результаті цього мають. Однак отримання засобів, виходячи з вищенаведених факторів, не залежить від компетентності, професійності організації і її співробітників, а залежить виключно від “грантової” традиції.

Держава зацікавлена в діяльності громадських організацій тоді коли вони, з її відома, перебирають на себе, або допомагають у виконанні, її функцій. В першу чергу держава має бути зацікавленою в діяльності сервісних ГО. Встановлення соціальної справедливості, задоволення ринкових неспроможностей – це ті завдання які ми звично відносимо до компетенції держави. Але з ряду причин, про які ми вже говорили, ГО можуть краще справлятися з цими завданнями, тому держава перекладає на них ці обов’язки, натомість виділяючи їм певне матеріальне забезпечення.

Також держава є зацікавленою в діяльності дослідницьких та службових або інфраструктурних ГО. Дослідницькі організації можуть

забезпечувати державу аналітичними розробками і дослідженнями, як на замовлення держави, так і безкоштовно, складаючи альтернативу відповідним державним аналітичним структурам. Серед службових організацій корисними є парасолькові, які можуть забезпечити координацію та співпрацю в самому середовищі громадських організацій. Натомість неурядові організації клубного, адвокатського типу, та організацій взаємної вигоди фактично не представляють особливого інтересу для держави.

Умови партнерства для українських НУО такого типу містяться зокрема в Законі “Про соціальні послуги” №966-XV від 19.06.2003 року, до положень якого ми вже вище звертали. В ньому визнано нарешті право НУО надавати соціальні послуги громадянам, яке раніше було фактично монополізоване державними органами. Слід зауважити, що саме надання соціальних послуг громадянам організаціями, згідно з положеннями Закону, супроводжується великою кількістю додаткових бюрократичних перепон. Відтепер організації можуть отримати це право на підставі ліцензії, та за умови, що ця їх діяльність відбуватиметься на професійній основі. А це означає, що наданням соціальних послуг мають займатися працівники, які мають відповідну освіту, особисту ліцензію, і як додаткова умова вказана в законі - схильні за особистими якостями до надання соціальних послуг.

Специфіка розвитку громадських організацій в Україні має свої політико-правові та соціально-економічні особливості, а саме:

По-перше. В умовах низької ефективності ринкових механізмів, персоніфікованості управління основними економічними процесами успішність бізнесу визначається радше доступом до вищих ешелонів влади, ніж реалізацією аналітичних розробок громадських структур. З іншого боку, у нас немає як національних традицій меценатства, так і ефективних економічних стимулів для їх формування. Національному бізнесу благодійні пожертвування в третій сектор просто не вигідні.

По-друге. Важкодоступна й ускладнена для громадських структур система держзамовлень на тендерній основі. У свою чергу, закони виписано

так, що саме для державних органів процедура замовлення досліджень структурам третього сектора є складною та заплутаною.

По-третє. Чинне законодавство, що регламентує діяльність громадських центрів, робить дуже проблематичним наповнення їхніх бюджетів за рахунок реалізації власної продукції. Іншими словами, факт виходу аналітичного центру на ринок із власною продукцією автоматично переводить його в статус прибуткового з усіма наслідками, що з цього випливають.

Таким чином, “зовнішній фінансовий флюс” - результат дії скоріше внутрішніх чинників. Подолання такого перекосу, з огляду на тенденції розвитку нинішньої ситуації в країні, видається вельми проблематичним” [119]. Такою є точка зору експертів на сучасний стан та перспективи розвитку громадських центрів в Україні, і з більшістю з їх висновків можна погодитися.

Неувага до третього сектора і нехтування ним зі сторони держави не йде на користь його розвитку, який самій же державі міг би й знадобитися. Зі сторони держави це можна пояснити хибним уявленням про його цілі, наміри і принципи діяльності виходячи з якого будуть свої з ним відносини державні урядовці. Відсутність реакції держави на дії ГО є небезпечним не тільки через загрозу занепаду самих організацій, але й через те, що може вести до невідворотних змін в свідомості людей. Якщо нечутлива держава намагається не реагувати на всі зусилля ГО, ігнорує чи репресує зусилля громадян по організації їх громадянських дій, то це закономірно приводить їх до самозахисної апатії, відсторонення в подальшому від активних громадянських дій, які є даремною тратою зусиль, оскільки, на їх думку, не приводять до якихось результатів. Результатом є зневіра у власних силах та недовіра до держави, і в цих умовах звісно неможливо сподіватися на розвиток громадянського суспільства, тому лише за уникнення всіх цих небезпек можливий розвиток громадських організацій, а відтак і громадянського суспільства, в Україні.

Однак не тільки непоінформованість та неправильне уявлення про ГО є причиною незацікавленості держави в співпраці з ними. Держава може бути не зацікавленою в співпраці з різних причин, однією з них є непрофесійність та мала ефективність їх дій, відсутність якостей, які б дозволили державі довірити виконання певних завдань, і відповідне до них забезпечення громадським організаціям. Для того щоб вона визнала громадську організацію гідною партнерства, потрібно щоб та володіла певною сукупністю якостей.

По-перше – професійність. “Часто державні чиновники скаржаться на те, що представники громадських організацій звертаються з проханнями про фінансову допомогу, при цьому пропонуючи у відповідь тільки доволі непевну готовність “бути при нагоді”. Ті ГО, які здатні запропонувати щось життєздатне, цікаве і професійне можуть в значно більшій мірі розраховувати на підтримку зі сторони держави. Державні чиновники, як і більшість інших організацій, мають плани роботи, плани заходів і прагнуть виконати їх. Якщо ГО може запропонувати або практично здійснити проект у відповідній сфері, відмови, скоріш за все, така організація не отримає [112]”.

По-друге – здатність до залучення додаткового фінансування. Одним з важливих чинників, який визначає – чому держава може надати перевагу неурядовій організації, їх здатність залучати додаткове фінансування.

По-третє – здатність виражати і любіювати інтереси своєї групи на рівні прийняття державних рішень. Українські громадські організації часто є позбавленими цих якостей, натомість володіючи значними недоліками.

В діяльності громадських організацій, на жаль, є поширеним проектний підхід до вирішення соціальних проблем, який добре послуговується для залучення грантів і для простоти управління організацією. Але він приводить до ситуації, коли робота по виконанню проектів, яку здійснює НУО, не ув’язується у якусь стратегію по досягненню її цілей. Кожною наступною ціллю, в такому випадку виступає виконання наступного проекту. Протилежним, але теж негативним, випадком є надмір (різноманітність і

складність) цілей і завдань, які ставить перед собою організація, не зважаючи на свої невеликі масштаби і можливості (а такими є більшість ГО в Україні). Враховуючи вищенаведені недоліки в діяльності, нестачу ресурсів, слабкий аналіз існуючих в суспільстві проблем, відсутність системного підходу до їх оцінки, а також високу ступінь розрізненості та ізольованості організацій, невміння чи небажання працювати колективно, не слід очікувати, що на даному етапі розвитку громадські організації можуть стати важливим чинником суспільного життя України.

Неурядові організації “живуть не тільки в “живлячому бульйоні” західних грантів. Вони співпрацюють з бюрократичними структурами, з корупцією, тіньовою економікою та іншими соціальними явищами посттоталітарної України. І природньо, що процес бюрократизації соціуму поширюється і на громадські інституції. Під бюрократизацією “третього сектора” я розумію не бюрократизацію в розумінні Паркінсона, як результат неспинного розвитку системи. Деякі спеціалісти “третього сектора” вважають, що бюрократизація діяльності ГО можлива при впровадженні в систему здійснення державної соціальної політики більш структурованих форм міжсекторної взаємодії, таких, як соціальне замовлення, фонди місцевої спільноти і т.д. Це приведе до утворення організацій, жорстко орієнтованих на програмно-цільовий підхід (проектний – прим. авт.), за яким може бути втрачена демократична місія ГО. Під “бюрократизацією” ГО ми розуміємо вбудовування неурядових інститутів в систему чиновницької ієрархії. Потрапляння впливових соціальних і територіальних організацій під контроль бюрократії, як регіональної, так і державної. Перетворення їх в провідників впливу влади на народ [1].

Цьому сприяє і погляд на людей, на яких спрямована діяльність НУО, швидше як на своїх “клієнтів” (споживачів послуг) ніж як на роботодавців і активних учасників свого розвитку та нестача здатностей і можливостей для налагодження контактів і отримання підтримки в місцевій громаді.

Бюрократизація суспільної свідомості за роки Радянської влади, коли соціальний рейтинг і ступінь самоствердження громадянина повністю залежали від його місця в державній ієрархії, в більшості випадків визначає поведінку не тільки чиновників, але й громадських діячів. Звідси прагнення подорожче продати свій вплив в тій чи іншій соціальній групі органу місцевого самоврядування, політичній партії, кандидату в нардепи.

Такою практикою частіш всього грішать лідери ветеранських організацій, об'єднань інвалідів, малозабезпечених (багатодітні сім'ї, самотні матері, і. т. д.) молодіжних організацій. Для перших трьох категорій лідерів така позиція дає можливість забезпечення своєї соціальної групи безкоштовними роздачами гуманітарної допомоги, збільшення свого авторитету в групі шляхом цих роздач, отримання престижного місця у позавідомчій ієрархії влади в якості цінного постачальника електорату. Для молодіжних лідерів такий “продаж впливу” – вдалий початок дорослого життя, підґрунтя ... стрімкої бюрократичної кар'єри” [1].

Цікавою є думка Р.Азарова, який зазначає: “На жаль, український “третій сектор” все більше нагадує компрадорську інтелігенцію, яка зубрить неадаптовані, незакінчені схеми своїх донорів і орієнтовану не на реальне будівництво громадянського суспільства, а на добру звітність по будівництву. Він втрачає довіру, ідейну і духовну підпитку народу, стає чимось неживим і застиглим ... І суспільство починає розуміти, що “третій сектор” не тільки не став, але й ніколи не був його органічною частиною, його самоствердженням, альтернативою мертвій букві закону. А раз так, населення рано чи пізно вийде з-під якої б не було опіки і впливу ГО, знайде нові шляхи самовираження і стане відноситись до “третього сектора” як колись до радянських профспілок” [1].

Не дивлячись на песимізм цитованого автора, навіть якщо “населення рано чи пізно вийде з-під якої б не було опіки і впливу ГО”, і “знайде нові шляхи самовираження” [1], то в цьому не буде великої проблеми. Адже громадські організації є лише одним з можливих проявів громадянського

суспільства, яке обирає оптимальний за даних умов шлях, і не слід про якийсь з них жалкувати, коли саме населення, носій - громадянськості, від нього відмовляється. Проблема в тому чи потребу наше населення такого громадянського самовираження і чи здатне воно на нього. Сумніви в цьому виникають під час ознайомлення з даними, що 30% громадян України не вважають важливими в своєму житті жодну з можливих форм громадської активності, від виборів до суботника [181, 623]. Розвіяти їх може лише спеціалізоване дослідження рівня “громадянськості”.

Ми ж поки що можемо константувати, що головною проблемою українських неурядових організацій, яка є помітною після ознайомлення з наведеними вище матеріалами, є незабезпеченість їх “ресурсами”, в тому числі - “громадянськістю”. Українські громадяни не поспішають віддавати свій час і енергію громадським організаціям. Тому на шляху розвитку в Україні “організацій громадянського суспільства” виникають серйозні перепони. Ситуація ускладнюється тим фактом, що якимось вплинути на ситуацію з забезпеченістю таким типом ресурсів, дуже важко. Головним або можливо і єдиним чинником, який може на неї вплинути, є самі “організації громадянського суспільства”, внаслідок виконання ними своїх вторинних функцій (виховання активної позиції у громадян).

Виправити цей недолік в наказному порядку неможливо, цьому можна лише сприяти. Шлях для цього вказано ще Д. Юмом і Г. Гегелем – освіта, а ми можемо додати – отримання в процесі виховання або просто в процесі політичної соціалізації. Стосовно можливих зовнішніх зусиль, які мали би цьому сприяти, то до них можна віднести створення сприятливого правового середовища (наприклад полегшення реєстрації) та політики спрямованої на збільшення реактивності державних органів по відношенню до зусиль громадських організацій.

Підсумовуючи варто зазначити недостатнє забезпечення ресурсами “організацій третього сектору”. Але характер цих ресурсів такий, що збільшити їх кількість можна директивним шляхом, шляхом вдалої політики,

адже запровадити податкові пільги легше ніж спонукати людей до волонтерства та до об'єднання в громадські інституції. Тому можна сказати що “організації третього сектору” мають більшу перспективу для розвитку в Україні ніж “організації громадянського суспільства”.

Нестача ресурсів є пов'язаною, в великій мірі, з відсутністю “попиту” на діяльність громадських організацій. Відсутність попиту зі сторони державних структур викликана, в деяких випадках, побоюванням конкуренції, а в деяких – недовірою або просто неувагою, яка виникає внаслідок поганої поінформованості і неправильного уявлення про їх цілі, завдання і способи роботи. Відсутність попиту зі сторони широких кіл громадськості пояснюється тим, що вони ще не звикли до широкого поля діяльності цих об'єднань. Громадські об'єднання можуть виконувати певні важливі для суспільства функції, але в суспільній свідомості вони або не уявляються придатними для цього, або взагалі не співвідносяться з ними.

ВИСНОВКИ

У бакалаврській роботі узагальнено основні ідеї і положення, що мають наукове і практичне значення в контексті функціонування громадських організацій, як інституцій громадянського суспільства.

1. Здійснюючи свою діяльність громадські організації, виконують ряд важливих для політичної системи функцій – комунікаційну, контрольну, сервісну або досягнення соціальної справедливості та функцію кооперації та мобілізації. Обравши за критерій класифікацію діяльності громадських організацій виділено головні їх типи – адвокатські, дослідницькі, клубного типу, інфраструктурні або службові, організації взаємної вигоди та сервісні організації.

2. Функціонуванн громадських організацій у політичному процесі стикається з певними перешкодами. Ці перешкоди можуть бути як зовнішніми за походженням, так і внутрішніми, які виникають внаслідок викривлення чи ухилення від принципів, на яких базується діяльність громадських організацій як інституцій громадянського суспільства. Цими перешкодами можуть бути партикулярність, превалювання нестатутної, селективної діяльності.

3. В окремих випадках нмзька ефективність діяльності громадських організацій в Україні викликана комплексом причин. Однією з причин є їх низька активність та неспроможність реально впливати на ситуацію в окремому регіоні і в країні загалом. Проте коло причин набагато ширше, поряд з вказаними низькою активністю та неспроможність до реального впливу це – відсутність достатніх ресурсів для їх діяльності, слабкість організаційного управління, невідповідний професійний рівень членів організації, відсутність поширюваної інформації про їх діяльність, фінансові зловживання керівного складу цих об'єднань, їх залежність від одного джерела надходжень (держави, підприємства, спонсора, міжнародної донорської агенції), відсутність підтримки їхньої діяльності з боку населення,

неготовність суспільства до широкого поля діяльності цих організацій, проблеми і складнощі при отриманні офіційної реєстрації та інші юридичні проблеми пов'язані з недосконалістю чинного законодавства, недосконала шкала оподаткування фінансових зобов'язань організації, недостатня координація з іншими громадськими об'єднаннями, брак інформації про програми та проекти різних фондів. Вся ця множина проблем, фактично, зводиться до двох головних і взаємопов'язаних – відсутність запиту на діяльність організацій та обмаль ресурсів.

4. Не простим питанням є спектр фінансування громадських організацій. Головним, на сьогоднішній день, джерелом надходжень для громадських організацій України є міжнародні донорські агенції. Але їх діяльність не відрізняється ефективністю, внаслідок забюрократизованості самих грантодавчих організацій, відсутності критеріїв оцінки ефективності соціальних програм що реалізуються, незастосовності більшості теоретичних положень, які визначають стратегії закордонних грантодаючих організацій в Україні до місцевих умов. Сама ситуація, коли громадські організації є залежними від фінансування з одного, до того ж закордонного, джерела, містить загрозу для стабільності їх діяльності та відповідності дій. Звідси випливає також і проблема диверсифікації джерел фінансування.

5. Громадські організації, мають кращі шанси на використання своїх ресурсів, але в силу цього ж, вони потребують і контролю за їх використанням. Це може бути самоконтроль в рамках діяльності самої громадської організації та контроль зі сторони громадськості, шляхом створення наглядових рад і комітетів, або контроль зі сторони грантодавців різних типів. Найкращим було б поєднання їх зусиль і створення, на підставі загальноновизнаної і обґрунтованої методики і критеріїв, загальноукраїнського рейтингу неурядових організацій, яким могли б керуватися при розміщенні своїх ресурсів і грантодавці, і приватні пожертвувачі, і волонтери. Окрім того, важливо щоб громадські організації розміщували щорічні публічні звіти про свою діяльність у засобах масової інформації.

6. Обмаль ресурсів є пов'язаною, в великій мірі, з відсутністю запиту на діяльність громадських організацій. Відсутність попиту зі сторони державних структур викликана, в деяких випадках, побоюванням конкуренції, а в деяких – недовірою або просто неувагою, яка виникає внаслідок поганої поінформованості і неправильного уявлення про їх цілі, завдання і способи роботи. Відсутність попиту зі сторони широких кіл громадськості пояснюється тим, що вони ще не звикли до широкого поля діяльності цих організацій. Однак, громадські організації можуть виконувати певні важливі для суспільства функції, але в суспільній свідомості вони або не уявляються придатними для цього, або взагалі не співвідносяться з ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістотель. Політика. Переклад з давньогрецької і примітки О. Кислюка. Київ: «Основи», 2000. 256 с.
2. Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави : збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, Черкаси, 21 травня 2021 р. / редкол. : С. В. Джолос, В. М. Мойсієнко, Ю. С. Кононенко. URL.: <https://eprints.cdu.edu.ua/id/eprint/4536> (дата звернення 11.02.2024).
3. Аналіз українського законодавства, що впливає на розвиток третього сектору: Доповідь підготовлена для Світового Банку Міжнародним Центром Некомерційного Права./Наталя Боржеллі, Анатолій Ткачук. К.: “Леста”, 2002. 116 с.
4. Апхайер Х. Гражданское общество и “третий сектор”. URL.: www.academy-go.ru/Site/GrObsh/Publications/Aphayer.html (дата звернення 18.03.2024).
5. Арато А. Концепция гражданского общества: восхождение, упадок и воссоздание и направления для дальнейших исследований. Полис. №3. С.48 – 57.
6. Арато А., Коэн Дж. Гражданское общество и переходной период от авторитаризма к демократии. Гражданское общество. К., 2004. С.3 – 16.
7. Актуальні проблеми держави та громадянського суспільства / О. Лебедева. Правова держава: Щорічник наукових праць. 2010. Вип. 21. С. 505–510.
8. Балабан Р. У пошуках громадянського суспільства. *Наукові записки Збірник*. К.: ІПіЕНД, 2004. Сер. “Політологія і етнологія”, Вип. 25. С.413 – 420.
9. Барков В. Соціально-політичне становлення громадянського суспільства в Україні: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. К., 1999. 38 с.

10. Безродна В. Особливості формування громадянського суспільства в процесі політичної модернізації України: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Одеська національна юридична академія. О., 2003. 16 с.
11. Безпечний простір у громаді. URL.: <https://vilnyanska-gromada.gov.ua/news/1705671627/>(дата звернення 11.02.2024).
12. Бостан Л., Бостан С. Історія держави і права зарубіжних країн. Держава і право епохи громадянського суспільства: Навч. посіб. Запоріжжя: Просвіта, 2013. 452 с.
13. Бусова Н. Культурные корни социального капитала. *СОЦИС*. 1998. №8. С.144 – 148.
14. В Україні офіційно зареєстровано понад 30 500 неурядових організацій, і одним з найнезрозуміліших аспектів їхньої діяльності є функціонування їхніх керівних органів. Про це свідчать результати дослідження проведеного в рамках проекту BoardSource (Вашингтон) і Міжнародного центру перспективних досліджень. URL.: www.civicua.org.news/view.html. (дата звернення 10.01.2024).
15. Винников О. Ю. Неприбуткові організації: ресурси та оподаткування. К. : Центр інновацій та розвитку, 2002. 176 с.
16. Винников О., Соф'янц Н. Правові засади соціального партнерства в територіальних громадах України: громадські організації та органи влади / Регіональний Центр "Сприяння". Севастополь; Донецьк: Вебер, 2011. 95 с.
17. Вибори в Україні мають відбутися після війни – заява громадських організацій. URL.: <https://ti-ukraine.org/news/vybory-v-ukrayini-mayut-vidbutysya-lyshe-pislya-vijny-zayava-gromadskyh-organizatsij/> (дата звернення 10.02.2024).
18. Вибори без обману. Електронна демократія. URL.: <http://www.ed.org.ua/evoting.html>. (дата звернення 10.02.2024).
19. Волзер М. Безпека і добробут. Сучасна політична філософія: Антологія/Пер. з англ. Упоряд. Я. Кіш. К.: Основи, 1998. С.486–523.

20. Всеукраїнська конференція «Неурядові організації в умовах ринкової економіки: різнобіччя досвіду, проблем і перспектив»: Тези виступів, Київ, 19-21 вересня 1995 / Асоціація Бостон-Київ - міста-побратими. К., 1995. 87 с.

21. Габермас Ю. Структурні пертворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. Львів: Видавництво «Літопис», 2000. 318 с.

22. Гегель Г. Основи філософія права. URL.: chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://hromadalib.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/12/hegel_2000_grundlinien.pdf. (дата звернення 10.03.2024).

23. Геєць В. Державність України. На шляху до громадянського суспільства. *Віче*. 1995. №5. С.3 – 16.

24. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники. Видавництво: Ad Marginem, 1995. 222 с.

25. Громадський простір. URL.: <https://www.prostir.ua/?blogs=hromadski-orhanizatsiji-yak-tse-pratsyuje-chomu-ya-obrav-ho-tsentr-rozvytku-mista>. (дата звернення 13.04.2024).

26. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної/ Пер. з англ. К.: Дух і Літера, 2000. 156 с.

27. Гоббс Т. Основи філософії. URL.: libusta.site/a/3973/v. (дата звернення 19.03.2024).

28. Голенкова З., Витюк В., Гридчин Ю. Становление гражданского общества и социальная стратификация // *СОЦИС*. 1995. №6. С.14 – 24.

29. Громадські організації в Україні. URL.: https://kharkiv.mycity.one/kharkiv.foundation?gad_source=1&gclid=CjwKCAjw mYcZBhA6EiwAxFwfgPT7QDKfzLh137bYlnyX6YLHKkjX7Q9BKESfcArL3e YbuDoR67xN9RoCXTsQAvD_BwE. (дата звернення 11.02.2024).

30. Громадянське суспільство. URL.: <https://esu.com.ua/article-31976> (дата звернення 15.03.2024).

31. Громадянське суспільство і політика. URL.: <chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://iri.org.ua/sites/default/files/resources> (дата звернення 17.02.2024).

32. Громадянське суспільство або як жити краще? URL: https://hgi.org.ua/?ch=info3_v (дата звернення 19.04.2024).

33. Грамчук А. Особливості становлення громадянського суспільства в Україні: теорія і практика: Дис...канд. політ. наук: 23.00.02 / Одеський держ. морський ун-т . О., 2001. 183 арк.

34. Громадські організації та благодійні фонди Києва: Довідник / Київська міська держ. адміністрація; Головне управління з питань внутрішньої політики; Громадська організація "Центр інновацій та розвитку" / О. Сидоренко (упоряд.). К. : Центр інновацій та розвитку, 2001. 480 с.

35. Громадські організації: їх роль в суспільно-політичному житті України: *Довідково-статистичний матеріал*. Інститут національних відносин і політології НАН України; Національний аграрний ун-т. К., 1997. 49 с.

36. Громадянська дія в Україні (активність організацій громадянського суспільства в Україні на базі матеріалів моніторингу, здійснюваного "Фондом Європа XXI"). URL: www.europe XXI.kiev.ua/library. (дата звернення 10.03.2024).

37. Громадянське суспільство в Україні: Аналітичний звіт. К.: Видавничий дім «Козаки», 2013. 64 с.

38. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення. К.: «Логос», 2017. 123 с.

39. Громадянське суспільство і політика органів місцевого самоврядування (проблеми теорії та практики): *Матеріали науково-практичної українсько-польської конференції*. Львів: Доброчинний громадський Фонд ім. Князя Осмомисла – Наукове Товариство ім. Т, Шевченка, 2003. 416 с.

40. Громадянське суспільство і правова держава, проблеми становлення: *Зб. наук. Праць. Національна академія внутрішніх справ України* / Є. Моїсеєв (ред.). К. : Міжнар. фін. агенція, 1997. 78 с.

41. Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні. *Тези наук. конф. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Філософський факультет. Кафедра філософії*. А. Карась (ред.). Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 126 с.

42. Громадянське суспільство у світовому та українському вимірах: *Матеріали засідання Дискусійного клубу української науково-педагогічної інтелігенції 22 листопада 2002 року*. К.: Видавництво УАЗТ, 2002. 67 с.

43. Громадянське суспільство як здійснення свободи: Центрально-східноєвропейський досвід: *Зб. наук. пр.. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Філософський ф-т*. В. Мельник (ред.). Л., 1999. 382 с.

44. Групи інтересів у громадянському суспільстві. URL.: chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/chuvardynskyi_hrupu.pdf. (дата звернення 10.03.2024).

45. Дворкін Р. Свобода, рівність, спільнота. Сучасна політична філософія: Антологія. Пер. з англ. Упоряд. Я. Кіш. К.: Основи, 1998. С.313–343.

46. Демидов В. Концептуальні засади громадянського суспільства: Конспект лекції зі спецкурсу «Громадянське суспільство». Чернівці : ЧНУ, 2013. 31 с.

47. День громадських організацій м.Києва, 25 травня 2002 року: Каталог учасників / Київська міська держ. адміністрація. Головне управління з питань внутрішньої політики; Громадська організація «Центр інновацій та розвитку» / Олександр Сидоренко (упоряд.). К., 2002. 46 с.

48. Діалоги в універсумі: Ексклюзивні інтерв'ю з відомими вченими, політиками, письменниками і журналістами. Л. : Універсум, 2020. 195 с.

49. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. URL.: <http://resource.history.org.ua/cgi->

bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Dyurkgeym_E. (дата звернення 12.02.2024).

50. Екологічні проблеми розбудови громадянського суспільства в сучасній Україні. НАН України; Інститут історії України; Українська академія історичних наук. В. Смолій (голова ред.кол.). К., 2000. 224 с.

51. Загородній Ю. Дослідження громадянського суспільства: модель нормативних досягнень. *Політичний менеджмент*. 2004. №3. С.10 – 19.

52. Загородній Ю. Методологія вивчення громадянського суспільства: інституційний підхід. *Наукові записки. Збірник*. К.: ІПіЕНД, 2004. Сер. «Політологія і етнологія», Вип. 25. С. 92 – 104.

53. Задоянчук О. Громадянське суспільство. К. : Знання, 1999. 18 с.

54. Задоянчук О. Політичні аспекти становлення громадянського суспільства в Україні: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 1999. 16 с.

55. Закон України «Про об'єднання громадян». Відомості Верховної Ради. 1992. №34. С.504–511.

56. Закон України «Про соціальні послуги». Відомості Верховної Ради. 2003. № 45.

57. Захист прав через інституції громадянського суспільства. URL.: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1844/1/Razmetaeva_427%E2%80%9393444.pdf (дата звернення 17.03.2024).

58. Захист громадських активістів. URL.: <https://sich-pravo.org/zahist-gromadskih-aktivistiv/>(дата звернення 11.03.2024).

59. Зеленюк Г. Перспективи громадянського суспільства в Україні. *Наукові записки. Збірник*. К.: ІПіЕНД, 2004. Сер. «Політологія і етнологія», Вип. 20. С.69 – 76.

60. Зеленько Г. Подолання політичного відчуження як умова формування громадянського суспільства в Україні. *Наукові записки*. Збірник. К.: ІПІЕНД, 2004. Сер. «Політологія і етнологія», Вип. 25. С. 247 – 262.

61. Історична еволюція концепції громадянського суспільства: Метод. рек. до спецкурсу для студ.-політологів ден. та заоч. форми навч. Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. В. Демидов (уклад.). Чернівці : ЧНУ, 2003. 44 с.

62. Інформація о продвижении социального заказа на Украине. URL.: www.nonprofit.org.ua/tech/soczak/ipszu.html. (дата звернення 15.03.2024).

63. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. К.: Лібра, 2001. 400 с.

64. Кант И. Ідея загальної історії. URL.: <https://anthologyforthelazy.webnode.com.ua/l/immanujil-kant-ideya-zagalnoji-istoriji/> (дата звернення 10.03.2024).

65. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 520 с.

66. Кириченко С. Громадянське суспільство і правова держава: поняття та зміст. К. : Логос, 1999. 47 с.

67. Кириченко С. Співвідношення соціальної правової держави і громадянського суспільства в умовах сучасної України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2001. 20 с.

68. Кириченко С. Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави. К. : Логос, 2019. 84 с.

69. Києву, киянам... Приклади успішної діяльності громадських благодійних організацій Києва. К.: Центр інновацій та розвитку, 2013. 104 с.

70. Кін Д. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. К.: К.І.С., 2000. 192 с.
71. Ковальчук Т. Громадянське суспільство: сутність і тенденції розвитку (порівняльно- правові аспекти): Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.01 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. К., 1995. 18 с.
72. Коэн Д, Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. URL.: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://lib.yasu.am/disciplines_bk/e1f9565ba0a8c0b8046bd5a03892542b.pdf (дата звернення 13.04.2024).
73. Козоріз В. Третьський В. Хто такий міський голова і як його обирати. К. : Інститут громадянського суспільства, 2001. 54 с.
74. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Монографія. Львів:Видавництво «Червона Калина», 2002. 272 с.
75. Колодій А.. «Соціальний капітал» у контексті соціальних перетворень в Україні. *Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні: Тези наукової конференції*. За ред. А. Карася. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. С.54 – 55.
76. Констан Б. О свободе у древних в ее сравнении со свободой у современных людей. *Полис*. 1993. №2. С.97 – 106.
77. Конечни О. Міт неринковості третього сектора. *Громадські ініціативи*. 2001. №3. С.7–8.
78. Корені трави: Громадянське суспільство в Україні: стан та перспективи розвитку. Упоряд.: І. Підлуська, Г. Усатенко, О. Боронь. К.: Фонд “Європа ХХІ”, 2003. 288 с.
79. Корнілов Ю. Громадянське суспільство та особистість (соціально-політичний аналіз): Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. К., 1998. 24 с.

80. Костенко О. Становлення гегелівського розуміння діалектики громадянського суспільства та держави (шлях Г.В.Ф.Гегеля до “Філософії права”): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2002. 22 с.

81. Костицький В. Політичні партії в системі «громадянське суспільство і держава». *Право України*. 1995. №12. С.32 – 34.

82. Коцюбинський В. Привласнення як феномен становлення громадянського суспільства (Соціально- філософський аналіз): Автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України. К., 1999. 36 с.

83. Кратюк В. Громадянське суспільство в Україні: політико-правові аспекти розвитку системи демократичної влади: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.13 / Одеська національна юридична академія. О., 2001. 21 с.

84. Круглий стіл «Неурядові аналітичні центри в Україні: попит і пропозиція». URL.: [//www.uceps.org/img/st.img/table/457/concept.doc](http://www.uceps.org/img/st.img/table/457/concept.doc). (дата звернення 19.03.2024).

85. Кроки до громадянського суспільства: Концептуальні підходи до розвитку громадянського суспільства в Україні:Наук. альманах / Українська академія універсології / В.П. Рубцов (ред.). К., 2004. 256 с.

86. Кузьменко В., Романчук О. На порозі надцивілізації. Системний аналіз актуальних проблем сучасності. Соціальне прогнозування та футурологія. Л. : Універсум, 2001. 152 с.

87. Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива: Дослідження. К.: Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. 460 с.

88. Культура громадянськості. URL.: <https://studfile.net/preview/5648093/page:56/>(дата звернення 19.03.2024).

89. Лановюк Л. Розвиток місцевого самоврядування в умовах розбудови громадянського суспільства в Україні (90-ті роки ХХ століття - початок ХХІ століття): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 /

Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2003. 22 с.

90. Ларошфуко Ф. Де. Великі французькі моралісти. URL.: <https://huxley.media/uk/veliki-francuzki-moralisti-fransua-de-laroshfuko-aristokrat-pisma-avtor-aforizmi-v-pro-moral/>(дата звернення 15.03.2024).

91. Лимбах Ю. Гражданское общество в Европе. Правовые аспекты. URL.: www.academy-go.ru/GrObsh/Publications/Limbach.html. (дата звернення 10.02.2024).

92. Локк Д. Два трактата о правлении. URL.: https://soundcloud.com/user-vedy-online/dzh-lokk-dva-traktata-o-pravlenii?utm_source=clipboard&utm_medium=text&utm_campaign=social_sharing (дата звернення 15.03.2024).

93. Локк Д. О Гражданском правлении. URL.: <https://uainfo.org/blognews/1493757511-revolutsionnyu-trud-dzhona-lokka.html> (дата звернення 22.02.2024).

94. Локк Д. Опыт о человеческом разумении. URL.: <https://libarch.nmu.org.ua/handle/GenofondUA/42693> (дата звернення 17.03.2024).

95. Майже половина громадян негативно оцінюють взаємини влади і громадських організацій. URL.: www.civicua.org/news/view.html. (дата звернення 18.02.2024).

96. Макінтайр Е. Чи є патріотизм чеснотою?. Сучасна політична філософія: Антологія. Пер. з англ. Упоряд. Я. Кіш. К.: Основи, 1998. С.524–543.

97. Мандевиль Б. Басня о пчелах. URL.: <https://osvita-plaza.in.ua/publ/450-1-0-45998>. (дата звернення 19.03.2024).

98. Менше 4% процентів населення України повністю довіряють громадським організаціям. Такі результати дослідження, що його оприлюднив Центр Разумкова за результатами всеукраїнського січневого

опитування. URL.: [//www.civicua.org/library/index.html](http://www.civicua.org/library/index.html). (дата звернення 23.03.2024).

99. Механізми соціального інвестування. URL.: www.nonprofit.org.ua/tech/index.html. (дата звернення 20.02.2024).

100. Михальченко М. Методологічні проблеми дослідження взаємодії соціально-правової держави і громадянського суспільства. *Наукові записки. Збірник*. К.: ІПіЕНД, 2004. Сер. «Політологія і етнологія», Вип. 25. С.23 – 35.

101. Молодь - громадські організації - громадське суспільство: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 27-28 вересня 2001 року, Національний ун-т «Києво- Могиллянська академія», м. Київ. К., 2001. 100 с.

102. Моргун В. Суспільно-політичні проблеми розбудови громадянського суспільства в незалежній Україні: історичний аспект. Донецьк : Донецький національний ун-т, 2013. 431 с.

103. Мюнклер Х. Гражданская компетентность. URL.: [//www.academy-go.ru/publications/](http://www.academy-go.ru/publications/) (дата звернення 27.02.2024).

104. Настільна книга неприбуткових організацій. Інститут громадянського суспільства. А. Ткачук (ред.). К. : Ін-т громадянського суспільства, 2000. 274 с.

105. Наша мета - розбудова громадянського суспільства в Україні: Матеріали IV Всеукраїнської конференції 15 грудня 2001 року. Всеукраїнська громадська організація «Загальновоїнська спілка України». К., 2001. 44 с.

106. Неспроможність реально впливати на ситуацію в регіоні і в країні, а також низька активність громадських організацій є головними недоліками діяльності громадських організацій. Про це свідчать результати загальнонаціонального опитування, яке провела соціологічна служба Центру Разумкова з 15 по 21 жовтня 2003 року. URL.: [//www.civicua.org/news/view.html](http://www.civicua.org/news/view.html). (дата звернення 28.03.2024).

107. Неурядові дослідницькі організації Центральної та Східної Європи: Довідник. Інформація станом на 1 верес. 1998 року. І... Климпуш

(уклад.). К. : Агентство “Україна”, 1998. 290 с.

108. Нечаев Д. ФРГ: От «государства партий к “государству общественных объединений”»? *ПОЛИС*. 2002. №2. С.155–159.

109. Неурядові організації Європейського Союзу: порівняльний аналіз громадських організацій України. К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. 48 с.

110. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки Пер. з англ. І. Дзюб. К.: Основи, 2000. 193 с.

111. Ньюман К. Механизмы Государственного финансирования НПО: введение/Юридические механизмы государственного финансирования некоммерческих организаций: Сб. материалов/Отв. ред. и сост. К.: «МП Леся», 2001. С.8–18.

112. О взаимодействии организаций третьего сектора с государственными органами в сфере социальной политики (Международный опыт): Совместный проект ПРООН и Комитета общественных и межрегиональных связей Правительства Москвы «Экспериментальный центр взаимодействия общественных и государственных структур «Социальное партнерство». URL.: www.nonprofit.org.ua. (дата звернення 18.01.2024).

113. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп. URL.: https://stud.com.ua/105469/ekonomika/model_kolektivnih_olsona. (дата звернення 28.02.2024).

114. Пасько І. Т., Пасько Я. І. Громадянське суспільство і національна ідея: Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси / НАН України; Центр гуманітарної освіти. Донецьк : Східний видавничий дім, 1999. 184 с.

115. Пасько Я. Громадянське суспільство: світоглядні версії та історичне втілення (соціально-філософський аналіз): Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / НАН України; Інститут філософії ім. Г.Сковороди. К., 1998. 16 с.

116. Патнам, Роберт Д. та ін. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії/Пер. з англ В. Ющенко. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 302 с.

117. Пахарев А. Влияние политических элит и лидеров на процесс формирования и становления институтов гражданского общества. *Наукові записки. Збірник*. К.: ІПіЕНД, 2004. Сер. «Політологія і етнологія», Вип. 25. С.66 – 79.

118. Пахарев А. Политическое лидерство и формирование гражданского общества: постсоветский период. *Наукові записки. Збірник*. К.: ІПіЕНД, 2002. Сер. «Політологія і етнологія», Вип. 20. С.17 – 25.

119. Пашков М., Чалов В. Узагальнений образ неурядового аналітичного центру в українському інтер'єрі. URL.: [//www.civicua.org/library/index.html](http://www.civicua.org/library/index.html). (дата звернення 28.02.2024).

120. Пашков М. Формування системи громадських об'єднань в Україні як атрибута латентної державності//Політологічні читання. 1992. №2.

121. Пащенко В. Громадянське суспільство: генеза концепції. *Наукові записки. Збірник*. К.: ІПіЕНД, 2002. Сер. «Політологія і етнологія», Вип. 20. С.219 – 226.

122. Пащенко В. Моделі нормативного обґрунтування «громадянськості». *Політичний менеджмент*. 2004. №3. С.58 – 69.

123. Пащенко В. Громадянське суспільство: предмет дослідження. *Наукові записки. Збірник*. К.: ІПіЕНД, 2004. Сер. «Політологія і етнологія», Вип. 25. С.128 – 142.

124. Пейн Т. Здравый смысл. URL.: <https://studies.in.ua/shpora-ippu/752-t-peyn-pro-prirodn-prava-lyudini-y-narodu.html>. (дата звернення 28.02.2024).

125. Полішкаррова О. Політична структуризація в умовах становлення громадянського суспільства в Україні: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2002. 18 с.

126. Поппер К. Злиденність історизму: Пер. з англ. К.: «Абрис», 1994. 192 с.
127. Предварительное исследование правового регулирования вопросов государственного финансирования деятельности НПО в Болгарии, Хорватии, Венгрии, Румынии и Словакии/Юридические механизмы государственного финансирования некоммерческих организаций: Сб. материалов. Отв. ред. и сост. К.: «МП Леся», 2001. С.18–43.
128. Проценко О., Чепинога В.. Походження свободи (осмислення витоків та розвитку концепцій громадянського суспільства). Наукове Товариство ім. В.Липинського. К. : Смолоскип, 1996. 140 с.
129. Резнік О. Особистість і громадянське суспільство: досвід теоретичного осмислення//Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2002. №3. С.68–79.
130. Резнік О. Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства. НАН України; Інститут соціології. К., 2003. 183 с.
131. Розбудова громадянського суспільства в Україні (історико-політичне дослідження) / Беренштейн Л., Панченко П., Рєєнт О., Грабовський О. Коломієць С. К., 1999. 255 с.
132. Розвиток громадянського суспільства в Україні. URL.: www.eurorexhi.kiev.ua/library. (дата звернення 23.03.2024).
133. Розова Т., Барков В. Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні: Монографія. Одеса: Юридична література, 2003. 336 с.
134. Романенко Л. К вопросу о понятии гражданства в современной английской социологии / Проблемы формирования гражданского общества. Минск. : Институт социологии, 1993. С.45 – 55.
135. Рудич Ф. Громадянське суспільство та народовладдя: методологічний контекст. *Наукові записки Збірник*. К.: ПІЕНД, 2004. Сер. «Політологія і етнологія», Вип. 25. С.8 – 22.

136. Рудич Ф. Правова держава і громадянське суспільство: історичний і політологічний контекст. *Наукові записки. Збірник*. К.: ІПіЕНД, 2002. Сер. «Політологія і етнологія», Вип. 20. С.5 – 13.

137. Руссо Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права. URL.: <http://litopys.org.ua/rousseau/rous06.htm>. (дата звернення 21.01.2024).

138. Рябов С. Громадянське суспільство через тривимірність соціального простору. Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні: Тези наукової конференції / За ред. А. Ф. Карася. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. С.14–15.

139. Рябов С. Політологічна теорія держави. 2-е вид. К.: Тандем, 1996. 240 с.

140. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і «розбудова держави». К. : Критика, 2000. 272 с.

141. Савчук Б. Українські громадські організації в суспільному житті Галичини (остання третина ХІХ ст.- кінець 30-х років ХХ ст.): Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01. Чернівецький держ. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 1999. 32 с.

142. Селіванов В., Щедрова Г. «Громадянське суспільство» та деякі погляди на нього у західній політології. *Право України*. 1995. №11. С.22 – 30.

143. Селигман А. Проблема доверия. М. : Идея-Пресс, 2002. 256 с.

144. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. URL.: <https://good-book.com.ua/ua/issledovanie-o-prirode-i-prichinah-bogatstva-narodov> (дата звернення 17.02.2024).

145. Социальные инвестиции для Вознесенска URL.: [/www.nonprofit.org.ua/news.html](http://www.nonprofit.org.ua/news.html) (дата звернення 20.02.2024).

146. Социальный заказ в Украине: обоснование и внедрение. URL.: www.nonprofit.org.ua/tech/soczak/ipszu.html. (дата звернення 11.03.2024).

147. Спенсер Г. Синтетическая философия: Пер. с англ. К.: Ника-центр, 1997. 512 с.

148. Стегній О. Неурядові екологічні організації України: сучасний стан і перспективи розвитку (за результатами національного соціологічного дослідження). К. : Наук. думка, 1996. 110 с.

149. Степаненко В. Громадський контроль за владою як перспектива розвитку громадянського суспільства в Україні. *Віче*. № 6. 2000. С.8–21.

150. Степаненко В. «Кому потрібне громадянське суспільство?»: Соціальний капітал та проблеми формування громадянської ідентичності в Україні / Войтенко Т.О, Гончарук О.С., Привалов Ю.О. «Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання». К.: Стилос, 2002 С. 334–341.

151. Степаненко В. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: інститути, практики, цінності / Українське суспільство: 10 років незалежності. К. : ІС НАН України, 2001. С.169 –183.

152. Степаненко В Социологическая концепция гражданского общества в постсоветском контексте. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2020. №3. С. 5 – 21.

153. Сунгуров О. Організації-посередники в структурі громадянського суспільства. *Політична думка*. 1999. №4. С.43–57.

154. Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнародною участю (30 травня 2001 р., Київ) / Українська академія держ. управління при Президентові України / В.І. Луговий (голов.ред.). К. : Видавництво УАДУ, 2001. Т. 1 423 с.

155. Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнародною участю (30 травня

2001 р., Київ). Українська академія держ. управління при Президентові України / В.І. Луговий (голов.ред.). К. : Видавництво УАДУ, 2001. Т. 2. 470 с.

156. Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнародною участю (30 травня 2001 р., Київ). Українська академія держ. управління при Президентові України / В.І. Луговий (голов.ред.). К. : Видавництво УАДУ, 2001. Т. 3. 380 с.

157. Сучасні проблеми права, державної безпеки життєдіяльності людини, формування громадянського суспільства: Матеріали секції N 9 першої обласної конференції молодих науковців «Тобі, Харківщино, пошук молодих» (м. Харків, 19-20 берез., 2002 р.). Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого / М.І. Панов (відп.ред.). Х., 2002. 120 с.

158. Тейлор Ч. Непорозуміння: дебати між лібералами та комунітаристами. Сучасна політична філософія: Антологія. Пер. з англ. – Упоряд. Я. Кіш. К.: Основи, 1998. с.544–575.

159. Тимченко С. Громадянське суспільство і правова держава в Україні: Монографія. Запоріжжя: Юридичний інститут МВС України, 2002. 193 с.

160. Тимченко С. Теоретико-правові проблеми взаємодії громадянського суспільства і правової держави в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2001. 18 с.

161. Тинкован О. Взаємодія органів державної влади та недержавних організацій в Україні: проблемні питання. Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць. Дніпропетровськ: ДРІДУ УАДУ, 2002. Вип. 4 (10). С.47 – 54.

162. Тисменяну В. Поворот у політиці: Східна Європа від Сталіна до Гавела. К.: Мегатайп, 2003. 336 с.

163. Ткачук А. Законодавство для третього сектору: необхідність та перспектива змін. К.: Інститут громадянського суспільства, 2002. 32 с.

164. Токвіль, Алексіс де. Про демократію в Америці. У двох томах. К.:

Видавничий дім «Всесвіт», 1999. 590 с.

165. Третій сектор в Україні: проблеми становлення. М.Ф. Шевченко (кер. авт. кол.), В.А. Головенько, Ю.М. Галустян та ін. - К.: Український інститут соціальних досліджень, 2001. 173 с.

166. Троцько Г., Трубавіна І., Хлебникова Т. Українські дитячі та молодіжні громадські організації: Навч. посіб. / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.Сковороди. Х., 1999. 206 с.

167. Удовиченко В. Новітні моделі соціально-економічного розвитку міст в умовах формування ринкових відносин та громадянського суспільства / Українська Академія держ. управління при Президентові України. Ю.П. Лебединський (відп.ред.). К. : Заповіт, 2003. 340 с.

168. Узун Ю. Концепт «громадянське суспільство» в історії та теорії політичної думки: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01. Одеська національна юридична академія. О., 2002. 16 с.

169. Українська нація і етнічні меншини: перспективи інтеграції в громадянське суспільство та майбутнє Східної Європи. Інститут національних відносин і політології НАН України; Наукова рада з проблем національних відносин НАН України / А.В. Орлов (ред.). К., 1994. 44 с.

170. Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців). К.: Інститут соціології НАН України, 2001. 662 с.

171. Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994. 2003. К.: Інститут соціології НАН України, 2003. 98 с.

172. Ужгородська міська рада, Перечинська районна державна адміністрація, Берегівська районна державна адміністрація та Програма Розвитку ООН в Україні оголошують відкритий конкурс серед неурядових організацій для створення та розвитку Бюро інформування громадян (БІГ) в Ужгороді, Перечині та Берегов. URL.: www.civicua.org/news/view.html. (дата звернення 20.02.2024).

173. Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества. Пер. с англ. Под. ред. М. А. Абрамова. Минск: «Политическая энциклопедия», 2000. 392 с.

174. Філяк М.»CIVICUS INDEX» – оцінка стану громадянського суспільства в Україні. *Громадські ініціативи*. 2001. №1. С.21–22.

175. Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи. Українська академія держ. управління при Президентові України / В.І. Луговий (заг.ред.), В.М. Князев (заг.ред.). К. : Вид-во УАДУ, 2001. 252 с.

176. Формується мережа українських фандрейзерів. URL.: [/www.civica.org/news/print.html](http://www.civica.org/news/print.html)(дата звернення 11.02.2024).

177. Хайек Ф.А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3-х т. Т.1. Правила та порядок. К.: Сфера. 1999. 196 с.

178. Хто проведе день громадських організацій міста найкраще. URL.: [/www.gurt.org.ua](http://www.gurt.org.ua). (дата звернення 10.01.2024).

179. Хуснутдінов О. Громадський рух як рушійна сила формування громадянського суспільства (Третій сектор в Україні. Теоретично-правові та практичні аспекти розвитку). К.: ФПУ, 2000. 47 с.

180. Цвих В. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: Монографія. К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. 376 с.

181. Центр Разумкова. URL.: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-traven-2023r> (дата звернення 14.03.2024).

182. Цимбалюк М. Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.12. Національна академія внутрішніх справ України. К., 2004. 15 с.

183. Чернорог Р. А. Держава і громадянське суспільство: соціокультурні аспекти розвитку: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03. Інститут філософії ім. Г.Сковороди НАН України. К., 2003. 20 с.
184. Шацкий Е. Протолиберализм: автономия личности и гражданское общество. *ПОЛИС*. 1997. №5. С.68–88.
185. Шефтсбери. Эстетические опыты. Мелитополь: «Искусство», 1974. 543 с.
186. Шляхи консолідації громадянського суспільства на Україні: Матеріали круглого столу 23 липня 1999 р. м.Київ / Всеукраїнське громадське об'єднання “Народна солідарність за соціальний захист та взаємодопомогу”; Інститут соціології НАН України. К., 1999. 74 с.
187. Щедрова Г. Громадянське суспільство і соціальна демократична, правова держава: становлення, функції, тенденції розвитку в сучасній Україні: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут національних відносин і політології. К., 1996. 35 с
188. Щедрова Г. Громадянське суспільство: прагнення та реалії. *Наукові записки. Збірник*. К.: ІПіЕНД, 2004/Сер. «Політологія і етнологія», Вип. 25. С.234 – 246.
189. Щедрова Г. Громадянське суспільство: тенденції становлення і проблеми дослідження. *Наукові записки. Збірник*. К.: ІПіЕНД, 2002. Сер. «Політологія і етнологія», Вип. 20. С.14 – 16.
190. Щербенко Е. Тоталітарний режим як устрій негромадянського суспільства. *Наукові записки. Збірник*. К.: ІПіЕНД, 2004. Сер. «Політологія і етнологія», Вип. 20. С.55 – 68.
191. Юм Д. Исследование о принципах морали. URL.: https://pawet.net/library/v_other/02_hume/%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B4_%D1%8E%D0%BC.html. (дата звернення 10.02.2024).
192. Юм Д. Трактат о человеческой природе, или попытка применить основанный на опыте метод рассуждения к моральным предметам. URL.:

https://pawet.net/library/v_other/02_hume/%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D1%8E%D0%BC.html. (дата звернення 10.02.2024).

193. Carothers T., Barndt W., Al-Sayyid Mustapha Kamel. Civil society. *Foreign Policy*; Washihgton; Winter 1999/2000; Issue: 117, p. 18–22.

194. Chambers S., Kopstein J. Bad civil society. *Political Theory*; Thousand Oaks; Dec 2001. Volume 29. Issue 6. p.837–865.

195. Hyden G. Civil society, social capital, and development: Dissection of a complex discourse. *Studies in Comparative International Development*. Spring. 1997. vol.32, iss.1, p. 3–30.

196. Kamat S. NGOs and the new democracy. *Harvard International Review*. Vol.25. Is.1. p.65-71.

197. Rosenblum N. Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism. *Social research*. Volume 61. No.3. p.539-562.

ДОДАТКИ

Таблиця 1.

Рівень довіри до соціальних інститутів

	Зовсім не довіряю	Скоріше не довіряю	Скоріше довіряю	Повністю довіряю	Важко відповісти
Політичні партії	28,8	40,0	12,2	2,6	16,5
Профспілки	17,7	24,3	21,7	4,7	31,6
Громадські організації	6,5	18,1	50,2	10,9	14,3
Церква	8,9	15,8	39,3	21,5	14,6
Добровольчі батальйони	2,2	5,5	39	46,9	6,4
Волонтерські організації	2,6	7,1	45,3	36,4	8,6
ЗМІ України	11,2	26,3	40,3	8,6	13,6

Дані подані у відсотках.

Джерело: Соціологічне опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 23 по 31 травня 2023 року [181].